

החברה לחקירת ארץ - ישראל ועתיקותיה, רשות עתיקות,
אוניברסיטת תל אביב, המכון לארכאולוגיה ע"ש סוניה ומרקו נדלר

Israel Exploration Society

Israel Antiquities Authority

Tel Aviv University

הקונגרס הארכאולוגי הארבעים ושניים בישראל

The Forty Second Archaeological
Conference in Israel

י"ב בניסן תשע"ו

20 באפריל 2016

תקצירי הרצאות

הקונגרס נערך באוניברסיטת תל אביב

תכנית

9:00–10:40 מושב ראשון (מושבים מקבילים)		
א	ב	ג
בלי עין רעה – פולחן ומאגיה א' (חדר 281)	מזון למחשבה – תזונה בעולם הקדום (חדר 282)	"...מי אני, מה אני, מה, מה, מה" – זהות ותרבות חומרית (חדר 279)
עדי ארליך: פולחן הנעורים – צלמיות חרס מהמקדש הרומי בעומרית	נטליה סולודנקו: כלי צור, עצמות בע"ח ותשונה בפלאולית התחתון – תוצאות ניתוח סימני שימוש ושיירים אורגניים מהאתר האשלי המאוחר ברבדים	מוטי היימן: אוכלוסייה "מקומית", עוברי אורח ומהגרים בדרום הלבנט במאות הח'–ה' לפנה"ס – מבט מקדש ברנע וערד
בוועז זיסו ואיתן קליין: עדויות לפולחן בתקופה הרומית המאוחרת במערת התאומים שבהרי ירושלים	אהוד ויס: פענוח גנום שעורה בן 6000 שנה ממערת יורם ובית צמחי תרבות	אהרון מאיר: "והכנעני אז בארץ"? מבט ביקורתי על "ישות כנענית" בשפלה בראשית תקופת הברזל
נעמה וילוז'ני: עולם המוות בקערות ההשבעה מבבל – היבטים חזותיים	סימביקה פרומין: מרחקי הגעה של סחורות בתקופת הברונזה הקדומה ברחבי הלבנט – העדות הבוטנית	מאיר אדרעי: מקורם הכנעני של מקדשים פלשתיים בתקופת הברזל
חנניה היזמי ועופר גת: מזבח ארבע קרניים משילה והצעה חדשה למיקום ארון הברית בשילה	דפנה לנגוט ואחרים: שרידי בור ספיגה מתקופת הברונזה המאוחרת בתל מגידו	ברק מוניקדס-גבעון: בין שינוי תרבותי לגיוון התנהגותי – כלי בישול בדרום פיניקיה
מיכאל פרייקמן: הצעה חדשה לתיארוך רוגם אל-הירי לאור החפירות האחרונות	עדנה שטרן ואחרים: "הסוכר הכרחי ביותר לשימוש בריאותי של בני האדם" – על הממצא הארכאולוגי של ייצור סוכר בימה"ב במישור עכו	ליאורה פרויד: יהודה במאה ה' לפסה"נ – על כלי חרס מקומיים וכלי פיניקי מיוחד
11:00–10:40 הפסקה		
11:00–12:20 מושב שני (מושבים מקבילים)		
א	ב	ג
בלי עין רעה – פולחן ומאגיה ב' (חדר 281)	חיים על החרב – ארכאולוגיה של מלחמה בעולם הקדום (חדר 282)	תמונה אחת שווה אלף מילים – אמצעי חישה ושחזור (חדר 279)
אלה אסף: איסוף חלוקי צור צבעוניים במערת קסם: אסתטיקה בפלאולית התחתון?	חי אשכנזי: עיר קטנה מוקפת אויבים – תפקידם החברתי של ביצורי הברונזה הקדומה ג'	שירה פיינגבאום-גלובין ואחרים: אפיגרפיה בעידן המודרני – צילום וניתוח מוחשב של אוסטרקונים
שירה אלבו ואחרים: מנחות ייסוד כפולחן ביתי בתקופת הברונזה הקדומה ג' בתל אצ-צאפ/גת	יצחק פז: עדויות ללחימה אנדמית במזרח הקרוב באלף השלישי	אבשלום קרסיק ואחרים: נפח "מגלה טפח ומכסה טפחיים" – על מידות קדומות, מגדר ודיני טומאה בייצור קנקני מסחר
אסף קליימן ואחרים: עדויות חדשות לפולחן במגידו בתקופת הברזל ב1	רינה אבנר וכפיר רביב: עדויות מהמלחמה ברומאים ב"מגרש הרוסים" בירושלים	יוסי אופיר: "וכתתו חרבתם לאתים" – התאמה של טכנולוגיה צבאית לשימוש אזרחי
רבקה אליצור ליימן: "שם בן 22 אותיות" בקמע כסף יהודי מהתקופה הביזנטית	רפאל לואיס: אחד בשביל כולם וכולם בשביל אחד: סביבה, ארכאולוגיה, היסטוריה וחקר קרב ארסוף	אלכסנדר בוגדנובסקי: ניתוח פונקציונלי של כלי נשק ממתכת מהעת העתיקה
12:25–13:05 תחרות הרצאות: "קצר ולעניין": 180 שניות על ארכאולוגיה (אולם 223)		
אריה שאוס	דרוש: סגן מחסנאי בערד; דרישות התפקיד: ידע קרוא וכתוב	
אלה אסף	לאור נרות – מערת קבורה מן התקופה הרומית בגליל העליון והזהות האתנית של	

הנקברים בה		
Touch Wood		הלנה רוט
את המחקר שלי אני כבר אעשה בקבר – תנאי הסביבה ומצב השימור של מערת קבורה ביזנטית		נועה ויסבורט
החיים הסודיים של החרוזים		רוני הופיין
כמו אבן מתגלגלת? למה אסור לבוב דילן לחקור מקורות צור		אביעד אגם
"ארץ זית" – שחזור אקלים עבר בעזרת זיתים		יעל ארליך
למות על זה... גילויים חדשים בנקרופוליס של אפולוניה		טלילה רודין
הכרזת הזוכה		
14:00–13:05 הפסקת צהריים		
15:40–14:00 מושב שלישי (מושבים מקבילים)		
ג	ב	א
הולך בתל: מחקרים בתקופות הברונזה והברזל (חדר 279)	רוח התקופה: מחקרים בתקופה הקלאסית (חדר 282)	פאנל: זיכרון גורלי – ארכאולוגיה אחרי שנת 1700 (חדר 281)
נייר מילבסקי ואחרים: חפירות הצלה בשיפולים הדרומים של תל ערני 2015	מרדכי אביעם: ייצור נרות שמן בשיחין בתקופה הרומית	יאנה צ'חנובץ וקיריל ואך: עדויות חדשות של מקורו של "ציון עוזיהו" – הפעם ברוסית
יצחק מרמלשטיין ואמיר גורזלזני: תל חשאש – בית קברות מתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת	יותם טפר וגיא בר עוז: חידת הבתים הסגורים בשבטה – תוצאות ראשונות של חפירות 2016-2015	יורם חיימי: חפירות ארכאולוגיות במחנה ההשמדה סוביבור 2015-2007
יוסף גרפינקל: חידושי המשלחת הרביעית לתל לכיש	אייל מרקו ופבלו בצר: חפירות הצלה ליד אבו גוש ועדויות ארכאולוגיות ונומיסמטיות לאירועי המרד הגדול	שחר פוני: "ונבנתה עיר על תלה": שילוב אתר עתיקות בלב המרקם העירוני החדש
עמית דגן ואחרים: "ויתו על-דלתות השער... – דיווח ראשוני על שער וביצורי העיר התחתית בגת פלישתים והפעילות המטלורגית הסמוכה	יוסף פטריך ולאה די סגני: קורפוס דיגיטלי של מנזרי וכנסיות ארץ-ישראל	תאופיק דעאדלה: נבירה בזיכרון – חפירת שרידים שחיים מעבר ל-1700
נעמה סוקניק ואחרים: עדות קדומה לשימוש בצבענים מן הצומח באריגי תמנע	מיכאל איזנברג: העולם הפגאני בסוסיתא והשינויים שחלו בה עם עליית הנצרות	יואב ארבל: הארכאולוגיה של העבר הקרוב – מבט מיפו אמנון בר-אור: בין שימור למחקר ארכאולוגי
16:00–15:40 הפסקת קפה		
16:10–16:00 ברכות לבאי הכנס (אולם 223)		
17:25–16:10 מושב חוקרים צעירים (אולם 223)		
קטיה זיטובסקי	על פילים ואבני יד – מדוע השתמשו בעצמות פילים לצורך עיצוב אבני יד בתרבות האשלית של הפלאולית התחתון?	
גולן שלוי	בית חצר מתקופת הברונזה המאוחרת בתל אסור	
סבינה מצר	רגע בזמן – שכבת החורבן מסוף תקופת הברונזה המאוחרת בתל עזקה	
נוי שמש	מים חיים – מתקני מים לצריכה ראווותנית במבני פאר של התקופה הרומית בארץ-ישראל	
אסף פרץ	הלוגיסטיקה של הצבא העות'מאני בארץ-ישראל בראי הממצא החומרי	

17:25–17:40 הפסקת קפה	
19:00–17:40 מושב מליאה לציון 100 שנה ליוסף אבירם: המדבר כאתגר (אולם 223)	
אורי דוידוביץ'	יחסי מזרע ושימון בדרום הלבנט : בין מדבריות מקומיים והמרחב המדברי הרציף
ישראל פינקלשטיין	הר הנגב בתקופת הברזל – מקרו-ארכאולוגיה, מיקרו-ארכאולוגיה ושיקולים היסטוריים
גדעון אבני	הנגב במעבר הביזנטי-מוסלמי כמעבדה ארכאולוגית : בין חיי יום יום לתהליכים היסטוריים
עוזי דהרי ועפר שיאון	בחזרה לרוחייבה – לזכרו של פרופ' יורם צפריר ז"ל

מושב ראשון (א)

בלי עין רעה : פולחן ומאגיה א'

פולחן הנעורים : צלמיות חרס מהמקדש הרומי בעומרית

עדי ארליך

במקדש הרומי בעומרית שבצפון הארץ נתגלו צלמיות חרס רבות, המתוארכות בעיקר למאות הא' לפסה"נ והא' לסה"נ. הקונטקסט הארכאולוגי של רובן הוא של מילויים חוזרים ונשנים שנעשו במהלך שלבי הרחבת המקדש, ואין הוא מסייע להבנת הקונטקסט המקורי בו הצלמיות הובאו ושימשו במקדש, ואף לא לתיארוך הצלמיות, שנשען בעיקר על סגנון וממצא אחר. ככל הנראה בעקבות טלטולן של הצלמיות והעברתן למילויים, כולן נמצאו שבורות ואין אף לא אחת שלמה. לצורך הכנת קטלוג לפרסום הוגדרו כמאה פריטים מזוהים, ובנוסף להם עוד עשרות שברים שלא קוטלגו.

כמחצית ממכלול הצלמיות מציג טיפוסים האופייניים לצלמיות הלניסטיות מאוחרות, שניכרת בהם השפעה מפניקיה ומצפון הארץ. בין האלים והדמויות הקשורות לפולחן (כהנים ומאמינים) יש ייצוג לפולחנים פניקיים-מצריים, לאפרודיטי ועוד. צלמיות אלו הן בעלות גודל טיפוסי לצלמיות מאזורינו, סביב 15-20 ס"מ גובהן. המחצית האחרת שייכת לקבוצה ייחודית של צלמיות גדולות יחסית, כ-30-40 ס"מ גובהן, המציגות צעירים (ילדים עד נערים) העומדים וידיהם מורמות בתנוחת תפילה או ברכה.

בהרצאתי אציג את הטיפוסים הבולטים תוך כדי התמקדות בצלמיות הגדולות. אבחן את הטיפוס ואת משמעותו האפשרית בקשר למקדש בעומרית ובקשר לפולחן ולמקדשים אחרים בפניקיה ההלניסטית-רומית. אצביע על קשר אפשרי לטקסי חניכה ומעבר בשלבי החיים הראשונים, ואציע שהמקדש בעומרית היה קשור לפולחן אישי ולא רק לפולחן ציבורי ורשמי.

עדויות לפולחן בתקופה הרומית המאוחרת במערת התאומים שבהרי

ירושלים

בועז זיסו ואיתן קליין

מערת התאומים היא מערה קרסטית הנמצאת בגדה הצפונית של נחל המערה, בשוליים המערביים של הרי ירושלים. המערה נחקרת מאז שנת 2009 בידי צוות מטעם המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן והמרכז לחקר מערות בראשות פרופ' עמוס פרומקין. המחקר נתמך על ידי תקציב של הקרן הלאומית למדע (מענק מחקר 104/2013). הסקר בעונת 2009 התמקד באגף הפנימי, הקשה לגישה, בו נתגלה ממצא עשיר מזמן מרד בר-כוכבא. בהרצאה יוצגו תוצאות המחקר הארכאולוגי שנערך במערה בשנים 2010-2014. בוצע מיפוי מפורט של סדקים טבעיים קשים לגישה המצויים בחלל המערה המרכזי ושל מערכת סדקים צרים בסביבת הפיר העמוק המצוי בירתת המערה. כמו כן בוצעו בדיקות גיאולוגיות וחתכי בדיקה במחצבה קדומה ששימשה להפקת אלבסטר-קלציט (בהט) המצויה במערה.

התברר שהסדקים הכילו מקבצים של נרות חרס ונרות בודדים. נאספו יותר ממאה נרות חרס תמימים ומטבעות, שתוארכו לתקופה הרומית המאוחרת (מאות ב'–ד' לסה"נ). חלק ממקבצי הנרות כללו גם כלי חרס וכלי נשק מתקופות קדומות יותר.

בהרצאה יוצגו הממצאים מן המאות ב'–ד' לסה"נ, תוך דיון באפשרות שהנרות והחפצים הנלווים להם הוטמנו במסגרת פולחן בעל אופי פגאני. הצעה זו מבוססת על המיקום המיוחד בו הוטמנו הנרות והחפצים הנלווים בחלקי המערה השונים, על מיקומם של המטבעות, על אתרים בהם נתגלו תופעות דומות ברחבי העולם היווני-רומי, כולל בארץ-ישראל, ועל מקורות קלאסיים תומכים.

עולם המוות בקערות ההשבעה מבבל – היבטים חזותיים

נעמה וילוז'ני

בהרצאה אציג קערות השבעה שלהן יש נגיעה אל עולם המתים, ובעיקר אדון בניסיון לזהות דמויות של שדים המצוירים על הקערות הללו, שיש להם קשר עם עולם המוות. בנוסף, אציג מגוון אמצעים של הגנה על המתים שהתגלו בארץ ישראל בשלהי העת העתיקה, ואנסה למצוא את המאפיינים הדומים והשונים בין ההתייחסות אל המוות בקרב יהודי בבל ליהודי ארץ ישראל.

מזבח ארבע קרניים משילה – והצעה חדשה למיקום ארון הברית שילה

חנניה היזמי ועופר גת

שאלת מיקומו של 'משכן שילה' הייתה ונותרה אחת השאלות שטרם ניתן לה מענה בעקבות החפירות הארכאולוגיות שנערכו באתר. שאלה זו הייתה אחת הסיבות המרכזיות לחידוש החפירות, בשנת 2010 בתל שילה. שתי הצעות למיקומו של מקום המשכן עמדו בבסיס המחקר. האחת, הצעתו של ד"ר זאב ייבין שהציע לזהות את מקום המשכן במשטח הצפוני, למרגלות התל. ההצעה השנייה היא הצעתו של פרופ' ישראל פינקלשטיין שהציע למקם את מקום המשכן בראש התל.

בעקבות גילוי אקראי של שבר מזבח עם קרן אחת, ששימש כאבן בניה באחד מקירות הכנסייה הביזאנטית, אנו מציעים מיקום חדש למשכן שילה. מציאתו של שבר המזבח, כמו גם תוצאות החפירות שערכנו בשילה בשנים האחרונות, מצביעות שהישוב בשילה המשיך להתקיים גם לאחר חורבנה של זו בידי הפלישתים. השימוש במונח 'משכן שילה' רווח הן במחקר והן בידי הציבור הרחב. במסגרת הרצאה זו נבקש לבחון את משמעותו המקורית.

הצעה חדשה לתיארוך רוגם הירי לאור החפירות האחרונות

מיכאל פרייקמן

מאז גילויו רוגם הירי נסקר מספר פעמים ונחפר במשך ארבע עונות. גם כיום המקום הינו אחד האתרים המסתוריים באזורנו. חוקרים הציעו לתארך אותו לתקופות שונות החל מתקופת הברונזה הקדומה ועד לברונזה המאוחרת, תפקודו של האתר מהווה עדיין נושא לוויכוחים רבים. הסיבה העיקרית למצב זה הוא חוסר כמעט מוחלט של ממצא ארכאולוגי שנתגלה באתר, מה שהופך את משימת קביעת היחסים שבין הסטרטיגרפיה לבין תפקודו לבלתי אפשרית למעשה.

על כן נדרשה גישה שונה. המחבר ניסה במהלך המחקר שהיה חלק מעבודת הדוקטורט שלו להבין את המכלול הארכיטקטוני כחלק מן הנוף המקומי. חשוב להבין במהלך אילו תקופות התקיים יישוב בסביבה, שיכול היה לספק את כוח האדם והמשאבים הדרושים להקמתו של מונומנט בסדר גודל כזה. מעבר לכך, מאחר והמבנה עצמו איננו מספק תשובות לתפקידו בחייהם של בוניו, ניתן לנסות ולהסיק זאת דרך ניתוח מרכיבי נוף שונים (מבני מגורים, מבני קבורה וכדומה). הנתונים שנתקבלו במהלך המחקר הובילו את המחבר למסקנה שיש לתארך את הקמת המכלול לתקופה הכלקוליתית. מסקנה זו נתמכת על ידי הבדיקות הרדיומטריות. יותר מכך, נראה שתפקידו של רוגם הירי היה מרכזי בחיים הפולחניים של תושבי היישוב הכלקוליתית ברמת הגולן. עם זאת, האתר המשיך לשמש את תושבי המקום גם במהלך תקופת הברונזה הקדומה.

מושב ראשון (ב)

מזון למחשבה - תזונה בעולם העתיק

כלי צור, עצמות בעלי חיים ותזונה בפלאולית תחתון: תוצאות ניתוח

סימני שימוש ושיירים אורגניים מהאתר האשלי המאוחר ברבדים

נטליה סולודנסקי

שחזור התזונה של בני האדם הקדומים בתקופה הפלאוליתית עדיין לא בוצע באופן מלא, אך ברור שחשיבותם של בעלי חיים באספקת קלוריות לצורך קיומם של בני האדם הקדומים רבה מאוד, במיוחד כשמדובר בחיות גדולות כמו פילים. שרידים של פילים נמצאו באתרים אשליים רבים באירופה, אסיה ואפריקה, ובמספר רב של מקרים יש עדויות ישירות לניצול בעלי חיים גדולים אלה לצרכים דיאטטיים. מספר קונטקסטים המתאפיינים בהקשרים של שרידי פילים וכלי צור זוהו גם באתרים ארכאולוגיים המתוארכים לפלאולית התחתון בלבאנט.

האתר האשלי המאוחר של רבדים נמצא במישור החוף הדרומי, 40 ק"מ דרומית מתל-אביב, והוא מתוארך ל-300-500 אלף שנים לפני זמננו. במהלך חפירת ההצלה בשנת 2004 זוהו מספר ריכוזי ממצא באחד השטחים העיקריים של האתר (שטח B) שעשויים לייצג אזורי פעילות ספציפית. כלים דו-פנים (15 פריטים) ומקרצפים (4 פריטים) מאחד הריכוזים הללו היוו בסיס למחקר של סימני שימוש שמטרתו לנתח ולהבין את אופן השימוש בכלים באתר ואת החומרים שעובדו על ידי כלים אלה. בריכוז ממצא זה נמצאו כלי הצור בסמיכות לצלע פיל ועליו סימני חיתוך שנעשו, כפי הנראה, באמצעות כלי צור. המחקר משלב מספר דיסציפלינות הכוללות ניתוח טכנו-טיפולוגי, ניתוח סימני שימוש, ארכאולוגיה ניסויית וניתוח שיירים אורגניים. במסגרת המחקר נערכו שני ניסויים הקשורים לעיבוד בעלי חיים באמצעות כלי צור שיוצרו למטרת הניסוי. ניסויים אלה נועדו ליצור אוסף השוואתי של סימני שימוש ולבדוק את יעילותם של כלים פלאוליתיים בפעולות הקשורות לביתור בעלי חיים ועיבוד עורות.

תוצאות המחקר המשולב שופכות אור על תפקידם של כלי הצור שנמצאו באתר, על אורח חיים של בני אדם הקדומים ומקומם של בעלי חיים בתזונה בתקופה הפליאוליתית התחתונה.

פענוח גנום שעורה בן 6,000 שנה ממערת יורם וביית צמחי התרבות

אהוד ויס

השעורה בויתה לפני כ-10,000 שנה בסהר הפורה והפכה אחת מ"האבות המייסדים" של החקלאות הניאוליתית שהתפשטה מאז אל רחבי אירופה, אסיה ואפריקה. בחפירות מערת יורם שבמצוק הדרומי של מצדה נתגלו זרעים של צמחי תרבות מהתקופה הכלקוליתית. בהרצאה זו נציג שיתוף פעולה מחקרי בין-לאומי ורב-תחומי, שמטרתו לעבד מידע גנטי מזרעי צמחי תרבות מחפירות ארכיאולוגיות. במחקר ראשון זה הצלחנו לרצף דנ"א קדום מתוך חמשה גרגירי שעורה ממערת יורם. ערכנו השוואה בין רצף גנומי זה לרצפים מקבילים מתוך אוכלוסיות רבות של שעורת בר ושעורה תרבותית מרחבי הסהר הפורה ואירופה. מהשוואה זו ניתן היה להסיק מסקנות משמעותיות על תהליך ביות השעורה ועל אוכלוסיית המקור ממנה בויתה השעורה התרבותית – תוצאות אותן נציג בהרצאה. בנוסף, מחקר זה מעיד על כך שהממצא הבוטני ארכאולוגי יכול לשמש גשר חשוב בין אוכלוסיות הצמחים הקדומות בעת ראשית החקלאות לבין המשאבים הגנטיים של האוכלוסיות העכשוויות של צמחי הבר והתרבות.

מרחקי הגעה של סחורות בתקופת הברונזה הקדומה ברחבי הלבנט –

העדות הבוטנית

סימביקה פרומין, יואל מלמד, מייה פרומין, אהרון מאיר, יצחק שי, חצקל גרינפילד ואהוד ויס

תקופה הברונזה הקדומה בדרום הלבנט מאופיינת בשינוי חברתי, ובהופעת הערים המבוצרות, שלהן קשר להתפתחות החקלאות המקומית, שינויים שאינם מקבלים התייחסות במקורות הכתובים מהארצות השכנות.

בהרצאה נציג ניתוח אזורי של רמת החקלאות בתקופת הברונזה הקדומה בדרום הלבנט. נתבסס על הממצא הבוטני ארכיאולוגי מתל צפיגת, בו נמצא מגוון רב של צמחי תרבות, עשבים רעים וצמחי בר, שהוגדרו במידת האפשר לרמת המין ואף הזן. רשימת המינים והזנים שנמצאו אפשרה לנו לאפיין את בתי הגידול ואת אזורי התפוצה בארץ, שהיו בשימוש תושבי האתר. ערכנו השוואה בין ממצא זה לבין הממצא הבוטני מאתרים אחרים, כדוגמת בית שאן, יריחו וערד, וכן בין אופי החקלאות המקומית לבין אופי החקלאות שתואר באתרי התקופה, בירדן, בתורכיה ובמצרים.

תוצאות המחקר מגלות לראשונה את הייחודיות של החקלאות והמסחר הקשור בה בלבנט בתקופת הברונזה הקדומה. חקלאות זו הייתה מבוססת על גידול צמחי מזון בסביבות היישוב, אך כללה קשרים עם אזורים שכנים וגם עם אזורים מרוחקים, ואפילו מרוחקים מאוד. ייתכן שחיטה וזיית היו המרכיב המרכזי של החקלאות המקומית, בעוד ששעורה, קטניות וגפן היו חשובות פחות. מתברר גם שתקופת הברונזה הקדומה באזורנו הייתה מאופיינת בנוכחות זני צמחי מזון השונים מהזנים שנמצאו בארצות שכנות. ניתוח הממצא הבוטני מישראל ומירדן מלמד על קיומו של מסחר ארוך טווח. המסחר התבצע לרוב בדרך של מעבר סחורות בין אזורים שכנים, ואף בין

אזורים מרוחקים. במחקרנו מצאנו עדויות להגעת סחורות, אולי בידי סוחר אחד שהוביל את הסחורות כל הדרך, מהצפון הרחוק של הארץ לדרומה, ומתורכיה לירדן.

שרידי בור ספיגה מתקופת הברונזה המאוחרת בתל מגידו

דפנה לנגוט, דבורה נמדר, רות שחק-גרוס, ערן אריה וישראל פינקלשטיין בעונת החפירות שהתקיימה בתל מגידו בשנת 2012, בשכבה המתוארכת לאמצע המאה הי"ד לפסה"נ, זוהה מתקן קטן ושטוח שמשך את תשומת לב החוקרים בשל שונותו. המתקן שקוטרו כ-1 מ', בנוי משכבה אחת של אבנים המכוסות בקרום בגוון חום וביניהן נמצא חומר צהוב-סיבי. המתקן נמצא בשטח H, בסמוך לאזור הארמון הכנעני. בדיקות מינרלוגיות העלו שהן החומר הסיבי והן הקרומים שעל גבי האבנים מורכבים ממינרל שמכיל כמות גבוהה של זרחן. בבדיקה פטרוגרפית של החומר הסיבי התברר שמדובר בחומר צמחי שעבר החלפה מבנית על-ידי תמיסות עשירות בזרחן (פוספאטיזציה). הועלתה הסברה שמדובר במתקן שהכיל צואה. בדיקה כימית לזיהוי הרכב האורגאני הצביעה על כך שהחומר הזרחני מכיל מולקולות האופייניות לצואה, אולם, ההרכב שהתקבל אינו מאפשר להבחין בין צואת אדם לזו של בעלי חיים. ההנחה שלנו היא שבשל גודלו, המתקן קשור לפעילות אנושית.

בהמשך הועבר החומר לבדיקת שרידי גרגרי אבקה של צמחים (פולן). מאסף הגרגרים מייצג ברובו צמחים הניתנים לאכילה ושאופייניים לסביבה היס-תיכונית (דגניים, זיתים וגפנים) לצד שרידי צמחים שלרוב אינם זוכים לייצוג ברקורד הארכאולוגי, בעיקר שרידי צמחים הניתנים לשתיה כגון: קמומיל, מרווה, נענע, הדס ומיני סרפדיים. גרגרי אבקה אלו לא נמצאים בדגימות ביקורת שנאספו לצורך המחקר. לאור תוצאות הבדיקות נראה שמאסף הפולן מייצג שרידי תזונה אנושית וכי יש לזהות את המתקן כשרידי בור ספיגה. מחקר זה מראה שמאספי הפולן מוסיפים לנו מידע נוסף בנוגע לתזונה קדומה, המשוחזרת לרוב רק על-ידי שרידי עצמות וזרעים.

"הסוכר הכרחי ביותר לשימוש בריאותי של בני האדם":

על הממצא הארכאולוגי של ייצור סוכר בימה"ב במישור עכו

עדנה שטרן, נמרוד גצוב ואנסטסיה שפירן

וילהלם מצור כתב במאה הי"ב ש"הסוכר הכרחי ביותר לשימוש בריאותי של בני האדם". אמירה זו משקפת את רוח הדברים אז, כשהסוכר היה תגלית חדשה ומרעישה. כיום התהפכה על פיה דעתם של מומחי הדיאטה.

בהרצאה זו נחזור לאותו פרק זמן ונבחן את הממצא הארכאולוגי אודות ראשית ייצור הסוכר, שנתגלה בחפירות ארכאולוגיות בעשרים השנים האחרונות במישור עכו. באזור זה יש תנאי מיקרו-אקלים המתאימים לגידול קני סוכר ובחפירות הצלה וסקרים שנערכו על ידי רשות העתיקות נחשפו חמישה אתרים שונים שבהם עדות לייצור סוכר, למן התקופה הפאטימית, דרך התקופות הצלבנית והממלוכית ועד התקופה העות'מאנית המוקדמת. בשני אתרים אחרים, עכו וצפת, יש עדויות לכך שענף זה נוהל ממוקדי השלטון.

לאחר הצגת אתרים אלה, תדון ההרצאה בשני היבטים שעלו מהמחקר הארכאולוגי של אתרי ייצור סוכר. ההיבט הראשון הוא ההתפתחות הטיפו-כרונולוגית של תבניות הסוכר (קערות

הגיבוש). ההיבט השני הוא המעורבות הישירה של השלטון בייצור הסוכר. מחקר פטרוגרפי של כלי הסוכר מראה שבתקופה הצלבנית כל כלי הסוכר יוצרו קרוב לחוף, ממש בתוך עכו או בקרבתה, עיר הבירה של אותו הזמן. בחפירות במתחם ההוספיטלרי שבמרכז העיר נחשף מחסן גדול ובו מאות תבניות סוכר וצנצנות מולסה. המחקר הפטרוגרפי מראה שבתקופה הממלוכית, כלי הסוכר הופקו במזרח א"י, ככל הנראה בצפת. בנוסף, עדות ישירה לייצור תבניות סוכר נמצאה בחפירות המצודה בצפת, שבאותה העת הייתה בירת המחוז.

מושב ראשון (ג)

"...מי אני, מה אני, מה, מה, מה":

זהות ותרבות חומרית

אוכלוסייה "מקומית", עוברי אורח ומהגרים בדרום הלבנט במאות

ח'–ה' לפסה"נ – מבט מקדש ברנע וערד

מוטי היימן

בחינה מחודשת של הפרסום של חפירות קדש ברנע מצאה שחלק של המצודה ההרוסה מתקופת הברזל שוקם בתקופה הפרסית, והמשיך לשמש כמצודה, בהתבסס בעיקר על שימוש חוזר בקירות השכבה הקודמת. גם במצודת ערד לא זוהתה השכבה מהתקופה הפרסית. ממצא האוסטרקונים הביא את אהרוני להשערה שהמצודה ההרוסה מתקופת הברזל הוכשרה לשימוש חוזר. הדמיון בין שתי המצודות בתאריכי השכבות, בארכיטקטורה ובקרמיקה מתחיל מהמאה הח' לפסה"נ ומבליט אותן כמצודות גבול בשתי מסגרות אתנו-פוליטיות שונות:

א. במסגרת האימפריה האשורית

בעוד שבאתרים כגון מלחתה, עירא, משוש וערוער נמצאה קרמיקה יהודאית מעורבת באחוזים ניכרים של קרמיקה אדומית וכלי ארמון אשוריים, נמצאה בשתי המצודות קרמיקה יהודאית עם אחוזים בודדים של קרמיקה אדומית ואשורית. הדבר תומך בהשערה שאת תחום ממלכת יהודה חצתה דרך סחר בין ערב לים התיכון, שעברה בתל אל-חליפה, חצבה וקטמית שבתחום אדום ולתל רוקייש כנמל יעד. נראה לפיכך שהנוכחות האדומית, לדוגמה, לפחות עד התקופה הבבלית, אינה משקפת הגירה אלא קשר לפעילות הסחר.

ב. במסגרת האימפריה הפרסית

ממצא האוסטרקונים מעיד על אלמנטים אתניים, בעיקר ערבים ואדומים, שהיגרו לדרום ממלכת יהודה לשעבר. נראה שלפחות בחלק של התקופה התקיימה בתחום שבין שתי המצודות המשוקמות מסגרת פוליטית שאחד מראשיה היה **גשם הערבי** הנזכר בספר נחמיה.

והכנעני אז בארץ? מבט ביקורתי על זיהוי "ישות כנענית" בשפלה

בראשית תקופת הברזל

אהרן מאיר

בשנים האחרונות, הציעו חוקרים שונים לזהות את קיומה של ישות כנענית בברזל א' באזור השפלה, בתווך בין הפלישתים במערב לבין הישראלים במזרח. לפי תפיסה זו, ניתן לזהות אתרים שונים שבהם יש תרבות חומרית ייחודית "כנענית", הממשיכה את התרבות החומרית הכנענית של תקופת הברונזה המאוחרת, תרבות השונה מהאופייני לאתרים של הפלישתים מחד, והישראלים מאידך. בהרצאה זו, אבקש לבחון מחדש הנחות אלו, ולנסות להראות שהמציאות שהתקיימה באזור הייתה מורכבת יותר. לעניות דעתי, חלוקה פשטנית של הישויות התרבותיות במרחבים הנידונים לשלוש קבוצות שונות ומוגדרות, אינה מתחשבת במורכבות והרב-גוניות של הדינמיקה, תהליכי ההשתנות, ה"משא ומתן" (negotiation), וריבוי הזהויות (multiple identities) שהתקיימו באזור בתקופת הברזל א'.

מקורם הכנעני של מקדשים פלישתים בתקופת הברזל

מאיר אדרעי

בעשורים האחרונים נחשפו באתרים פלישתים, גדולים כקטנים, מבנים שפורשו כמקדשים. בחינה מדוקדקת של תוכניות המבנים מגלה שאלה בנויים בצורה דומה, על פי תוכנית קבועה. גם במתחמים פולחניים גדולים, הכוללים מספר מבנים בעלי שימושים שונים, ניתן להבחין ביחידה ארכיטקטונית בסיסית המהווה את ליבת המקדש. תוכנית זאת כוללת מבנה מלבני, המחולק לשני חדרים שפונים לחצר קטורה המוקפת חומה. מקדשים מטיפוס זה נחשפו באתרים כגון אשדוד, עקרון ונחל פטיש. אך אולי האתר המעניין ביותר הינו תל קסילה, בו נחשפו רצף של מקדשים מתקופת הברזל א' וב' שהם מהקדומים שנחשפו באזור. תל קסילה יושב על רכס כורכר בסמוך לשפך הירקון, באזור שנחשב כאזור הגבול בין התרבות הפניקית מצפון לתרבות הפלישתית מדרום בתקופת הברזל א'. המקדשים הקדומים בתל קסילה, של שכבות 11-12, הינם בעלי תוכנית ריבועית שאינה אופיינית למרחב הלבנטיני. אך בשכבה 11, לצד המקדש הריבועי הגדול, הוקם מקדש קטן על פי הטיפוס הכנעני החופי/פניקי. בשכבה 10 עובר המקדש הגדול שיפוץ שייתכן וניסה לדמות את תוכנית המקדש הפניקי אך יוצר טיפוס כלאיים בו המבנה המלבני מחולק לאולם וחדר כניסה. אני מאמין שטיפוס כלאיים זה, שהיווה אחד מהמקדשים הקדומים במרחב הפלישתי, התפשט דרומה, וייתכן אף צפונה, והפך למקדש הפלישתי הטיפוסי שהוזכר לעיל.

בין שינוי תרבותי לגיוון התנהגותי: כלי בישול בדרום פיניקיה

ברק מוניקנדס-גבעון

חפירות מהשנים האחרונות, הניבו גוף ידע משמעותי, ממנו ניתן ללמוד על התמורות באורח החיים במהלך התקופות הפרסית וההלניסטית, החל מהמאה ה' לפסה"נ ועד למאה הא' לפסה"נ. ניתוח צורני-פונקציונלי בשילוב ניתוח פטרוגרפי של כלי הבישול שנחשפו באתרים במישור החוף הצפוני של ארץ ישראל (דרום-פיניקיה), מאפשרים להבהיר את המנגנון שבאמצעותו השתנו נהגי הבישול והתזונה ואת משמעותם של אותם שינויים לאורך תקופה של כ-450 שנים.

במהלך התקופה הפרסית מכלול כלי הבישול הורכב מסירי בישול מעוגלים וסגורים בלבד, שיוצרו בבתי היוצר המקומיים. סירי הבישול העגולים מתאימים לבישול בהרתחה של מרקים ונזידים. במהלך התקופה ההלניסטית מכלול כלי הבישול נעשה מגוון יותר. לצד סירי הבישול הסגורים המקומיים, שמגוון טיפוסיהם גדל, נחשפו כלי בישול פתוחים, גם מקומיים וגם מיובאים מיוון והאיים האגאיים, דוגמת קדירות בישול ומחבתות המתאימים לבישול טיגון ואפייה.

בהרצאה אדון במשמעות של השינויים הבאים לידי ביטוי בגיוון בצורות כלי הבישול לחיי היומיום, לטכניקות הבישול ולתזונה. אבחן האם קיימים הבדלים בחשיפה של הקהילות השונות שחיו לאורך מישור החוף הצפוני, לכלי בישול מהמרחב האגאי או לכלי בישול מקומיים שיוצרו בהשפעה אגאית. אדון במקורות השינוי ואציב אותם בהקשר ים-תיכוני רחב יותר. לבסוף אבחן את המשמעות של התהליך לסוגיות הקשורות במתח בין שינוי תרבותי למסורת התנהגותית בקרב תושבי דרום-פיניקיה.

יהודה במאה ה' לפסה"נ: על כלי חרס מקומיים וכלי פיניקי מיוחד

ליאורה פרויד

האם ניתן לזהות את התרבות החומרית של המאה ה' לפסה"נ ביהודה, ובמה היא שונה מהתרבות החומרית בבנימין?

יש הסכמה במחקר לגבי רציפות היישוב בבנימין בתקופה הבבלית. הסכמה שנובעת גם מהעדות הארכאולוגית אך בעיקר הושפעה מהעדות המקראית לגבי שלטון גדליה במצפה.

כבר זמן מה שיש הסכמה בין רוב החוקרים גם לגבי רציפות היישוב באזורים הכפריים ביהודה, זאת לאור תוצאות חפירות הצלה רבות ומניתוח הממצא מהסקרים. ההנחה היא שכשישנם אתרים כפריים שמתוארכים הן לסוף תקופת הברזל והן לראשית התקופה הפרסית - התקיים בהם רצף התיישבותי.

כל החופרים שעסקו בתקופה הפרסית, ובראשם אפרים שטרן, ציינו שמרבית כלי החרס בראשית התקופה הפרסית, נעשו במסורת הכלים של סוף תקופת הברזל. אך עד כה לא נעשה ניסיון להפריד את ראשית התקופה הפרסית מן התקופה הבבלית.

על סמך תוצאות החפירות ברמת רחל ובאתרים כפריים באזור ירושלים אני אציג מספר טיפוסי כלים בשלב המעבר שלהם בין סוף תקופת הברזל לבין הופעתם בתקופה הפרסית. כלים כאלו משמשים כמאובנים מנחים לזיהוי התקופה הבבלית.

בנוסף, אציג שני שברים של כלים פניקיים, ככל הנראה, האחד פורסם בעבר בבנימין והשני לאחרונה מעיר דוד. אדבר על המשמעות של מציאת כלים אלו במכלולים שבהם נמצאו וכיצד הם מלמדים לדעתי על המשכיות ורצף יישובי גם ביהודה וירושלים.

מושב שני (א)

בלי עין רעה : פולחן ומאגיה ב'

איסוף חלוקי צור צבעוניים במערת קסם : אסתטיקה בפלאולית

התחתון ?

אלה אסף

נהוג להניח שמעשיו של האדם הפרהיסטורי מונחים לרוב משיקולים של "תועלת כלכלית" או רווח והפסד. עם זאת, ממצאים ארכאולוגיים המתגלים במכלולים הקדומים ביותר (מראשית התקופה הפליאוליתית) מצביעים על כך שהאדם הפרהיסטורי אסף חפצים שונים שלא למטרה כלכלית/טכנולוגית-מעשית והביא אותם לאתרי המגורים. דפוס המשקף התנהגות תרבותית-חברתית מורכבת ומעניינת.

כך היה גם במערת קסם שבני אדם השתמשו בה כאתר בסיס לסירוגין בין 200,000-420 שנים לפני זמננו. יושבי המערה הביאו לאתר כמויות גדולות של חומרי בערה, חלקי גוף נבחרים של בע"ח ניצודים למאכל וחומרי גלם (צור) לסיתות כלים. בהרצאה זו נדון בנוכחותם של עשרות חלוקי צור שנתרו לא מסותתים במכלולי מערת קסם בעלי צורות, צבעים וממדים שונים. חלקם סימטריים וצבעוניים במיוחד, וחלקם קטנים מאד בהשוואה לחלוקים הקטנים ביותר בהם נעשה שימוש לסיתות כלי צור באתר. אנו מציעים שחלוקים אלה נבחרו והובאו לאתר מסיבות שאינן כלכליות, אלא עשויות להיות קשורות בשיקולים אסתטיים ואף סימבוליים.

מחקרים שונים מציעים שצבע ותפיסות אסתטיות היו בעלי משמעויות אבולוציוניות, חברתיות ותרבותיות בחברות העבר. בני אדם קדומים השתמשו בפיגמנטים ומינרלים בהקשרים סימבוליים, יצרו פריטים מיוחדים ואספו חפצים שונים שלא למטרות כלכליות (כולל חלוקים), ואף בחרו באופן מכוון חומרי גלם צבעוניים למטרות סיתות כלים. נראה שמדובר בדפוס התנהגותי אנושי בסיסי, והחלוקים הצבעוניים שנמצאו במערת קסם עשויים לשקף זאת.

מנחות יסוד כפולחן ביתי בתקופת הברונזה הקדומה ג' בתל א-צאפי/גת

שירה אלבו, אהרן מאיר והסקל גרינפילד

מנחות יסוד, לצורכי ברכה, שכיחות בתקופות הברונזה הביניימית, התיכונה והמאוחרת באתרים שונים בארץ ישראל, בעוד שתופעה זו אינה נפוצה כל כך בתקופת הברונזה הקדומה. הרצאה זו תעסוק במכלול מנחות היסוד שנחשפו בשרידי שכונת מגורים בתל א-צאפי/גת מתקופת הברונזה הקדומה ג'. חשיבותם של מנחות אלו בכך שהן מוסיפות נדבך לידיעותינו המועטות אודות הפולחן הביתי בתל א-צאפי/גת בפרט ובתקופת הברונזה הקדומה ג' בכלל.

מכלול זה הוא גם ייחודי בכך שרוב מנחות היסוד שנחשפו באתרי הברונזה הקדומה בארץ ישראל נתגלו בעיקר באזורים פולחניים (כגון: מגידו, חורבת זרקון, תל יקוש), בקברים (כמו בקבר מאזור הכנרת), או במתחמי שער וביצורים (אתר לביאה וערד). מנחות היסוד בשכונת הברונזה הקדומה ג' שבתל א-צאפי/גת נמצאו בהקשר ביתי מובהק. אופיין הצורני של מנחות היסוד מתל א-צאפי/גת מעיד על הדמיון בין כלי היום יום לבין מנחות היסוד, ומלמד על הקבלה בין מאפייני הפולחן לבין חיי היום יום, גם במרחבים הפרטיים.

עדויות חדשות לפולחן במגידו בתקופת הברזל ב1

אסף קליימן, ארין הול, מרגרט כהן, רוברט הומשר וישראל פינקלשטיין
במשך מאות שנים התמקדה הפעילות הפולחנית במגידו בחלקה המזרחי של העיר העליונה. בחפירות שנערכו בשטח זה נחשפו שרידי של מתחם פולחני שתפקד במשך תקופה ארוכה במיוחד: החל מראשית תקופת הברונזה הקדומה ועד לסוף תקופת הברזל א', אז חרבה מגידו בחורבן אדיר, ששינה בצורה מהותית את החיים בעיר הכנענית. העדויות לפעילות הפולחנית באתר מהתקופה שלאחר החורבן, תקופת הברזל ב1, אינן חד-משמעיות, וכוללות מספר חפצי פולחן שנתגלו בחפירות עבר בדרום-מזרח התל ובסמוך לשער העיר.

בחפירות חדשות שנערכו בדרום-מזרח העיר, בשטח Q של משלחת חפירות אוניברסיטת תל-אביב, נאספו נתונים חדשים המרמזים על פעילות פולחנית בתקופת הברזל א' ו-ב1. עדויות אלו כוללות מבנה רחב-ממדים מתקופת הברזל א' שחפירתו לא הושלמה, ובניין עמודים מתקופת הברזל ב1. תכניתו של בניין העמודים כללה שני טורים מקבילים של עמודי-אבן מסותתים, וטור מרכזי של בסיסי אבן, עליהם הוצבו כמדומה עמודים עשויי-עץ. חפצי פולחן שונים שנחשפו באזור זה מרמזים שבניין העמודים שיחק תפקיד מרכזי בפעילות הפולחנית שהתרחשה בדרום-מזרח התל בסוף המאה הי' וראשית המאה הט' לפסה"נ. בשלב מאוחר יותר נערכו שיפוצים משמעותיים בתכניתו של הבניין, ובחללו המרכזי התרחשה בתקופה זו פעילות בעלת אופי תעשייתי מובהק. נראה ששינויים אלו חופפים לשינויים משמעותיים אחרים שנערכו בתכניתה של העיר באותה העת, בין היתר, בנייתו של מתחם ארמוני חדש ("ארמון 1723") עשרות מ' בודדים ממערב לבניין העמודים.

במסגרת ההרצאה נציג את העדויות החדשות לפולחן במגידו, ונדון בשינויים שהתרחשו בנוהגי הפולחן בעיר לאור תהליכים היסטוריים וחברתיים רחבים יותר שהתרחשו בעמק יזרעאל במהלך המאות הי' והט' לפסה"נ.

”שם בן 22 אותיות” בקמע כסף יהודי מהתקופה הביזנטית

רבקה אליצור ליימן

בעיזבוננו של פרופ' חיים תדמור ז"ל נמצאה קופסה קטנה ובה שני קמעות עשויים פיסות מתכת דקות – האחד מכסף והשני מזהב. הקמעות מתוארכים לתקופה הביזנטית ומקורם כפי הנראה בארץ ישראל או סביבותיה. שניהם נכתבו עבור אישה ששמה קומטיסה בת מרתה, וכנראה נועדו להגן עליה ממחלה או מרוחות רעות. בקמע השתמר קטע יוצא דופן, ובו רצף מאגי המכונה ”שם בן 22 אותיות”: ”אנקתם פסתם פספסים דיוניסים”. שם זה הפך פופולארי במסורת היהודית החל מימי הביניים, והוא מופיע עד היום על קמעות וכן במחזורי תפילה. התגלית של ”שם בן 22 אותיות” החרוט על הקמע מוכיחה את קדמותו של שם זה ומאפשרת לראותו באור חדש.

מושב שני (ב)

חיים על חרב: ארכאולוגיה של מלחמה בעולם הקדום

עיר קטנה מוקפת אויבים:

תפקידם החברתי של ביצורי הברונזה הקדומה ג'

חי אשכנזי

תקופת הברונזה הקדומה בדרום הלבנט מאופיינת, לראשונה בתולדות האזור, ביישובים גדולים מוקפים חומות וביצורים. ביצורים אלה הפכו גדולים ומורכבים יותר במהלך התקופה והגיעו לשיא בתקופת הברונזה הקדומה ג'. פריחתה של הארכיטקטורה הצבאית גרמה לחוקרים רבים לטעון שתקופת הברונזה הקדומה התאפיינה באלימות ובמלחמות בין ערים וישויות פוליטיות. עדויות אחרות מחלישות סברה זו: למעט ראשי אלה, כמעט ולא נמצאו כלי נשק בתקופת הברונזה הקדומה, אין עדויות לאלימות בבתי הקברות המעטים שנמצאו, יש מעט עדויות לחורבנות אלימים, ואין אמנות המתעדת לוחמה, לוחמים או אלימות.

בחינה מדוקדקת של ביצורי הברונזה הקדומה ג' מראה שהם שילבו מאפיינים של תכנון צבאי מתוחכם יחד עם מאפיינים שגרמו להם להיות פחות יעילים מהנראה במבט ראשון. העדרם הכמעט מוחלט של כלי נשק ארוכי טווח בברונזה הקדומה של ישראל ושכנותיה, יחד עם החוסר בכלי מצור, הפך את לוחמת המצור לבלתי יעילה ובלתי אפשרית ומשאיר סימני שאלה לגבי

הצורך להרחיב, להגביר ולשכלל את הביצורים. העדרם של כלי נשק יעילים לטווח קצר מעלה סימני שאלה לגבי קיום הלוחמה המאורגנת בכלל.

ההשקעה הגדולה בביצורים, בה בעת שמאפיינים אחרים של אלימות מאורגנת נעדרים מהממצא הארכאולוגי, מביאה למסקנה שהאיום באלימות כמעט ולא התממש ושליצורי הברונזה הקדומה היה תפקידים נוספים: הביצורים והאיומים האפשריים בתקופה נוצלו על ידי האליטות על מנת להגדיל את מעמדם החברתי ואת התלות בהן, על מנת ליצור חציצה בין העיר והסביבה, על מנת לשלוט באוכלוסייה ועל מנת ליצור תחושת הזדהות ושייכות לקהילה.

עדויות ללחימה אנדמית במזרח הקדום באלף השלישי לפסה"נ

יצחק פז

העדויות האיקונוגרפיות והארכאולוגיות מן המזרח הקדום, המתוארכות לתקופה שבין סוף האלף הרביעי לסוף האלף השלישי מכילות רמזים רבים לקיומה של לוחמה: תבליטים המתארים לוחמה ימית ויבשתית, סצנות אלימות בציורי סלע ועל לוחות שחיקה, שכבות חורבן באתרי יישוב, ביצורים מרשימים ומגוון כלי נשק, כל אלו מעידים על תקופה שבה היתה המלחמה חלק בלתי נפרד ממרקם החיים האנושיים. אף על פי כן, מחקרים רבים נוטים להמעיט בחשיבותה ובמרכזיותה של המלחמה בתקופה זו ומסבירים את הביצורים ואת כלי הנשק כסמלי כוח ללא משמעות צבאית אמיתית. בהרצאה זו ברצוני להציג מחקרים תיאורטיים ועדויות חדשות מאתרים ארכאולוגיים המחזקים את האפשרות שלחימה אינטנסיבית בקנה מידה גדול הייתה אחד הגורמים להיווצרותן של חברות מורכבות, להקמתם של ביצורים משוכללים ולהופעתם של כלי נשק של ממש. כלי נשק אלו מופיעים הן ביישובים והן בקברים, ופגיעתם ניכרת בשלדים שתועדו באזורים שונים של אנטוליה, כפי שעולה ממחקר חדש. ברצוני להציע שהתרחבות תופעת העיור והתעצמותה בא"י ובסביבתה במהלך האלף השלישי לפסה"נ לוותה בעליית שכיחותם של הסכסוכים האלימים ובעקבות זאת, בחורבן של קהילות עירוניות וכפריות, וכי יש לראות בהתגברות הלחימה את אחד הגורמים המרכזיים לקריסת העיור בסוף האלף השלישי לפסה"נ.

עדויות מהמלחמה ברומאים ב"מגרש הרוסים" בירושלים

רינה אבנר וכפיר רביב

בהרצאה יוצגו הממצאים המשמעותיים מחפירת הבדיקה שנערכה בנובמבר ובדצמבר 2015 ב"מגרש הרוסים" שבירושלים; אלה כוללים נדבך יסוד של קיר רחב מן התקופה הרומית הקדומה, השייך לביצור שהופגז, ככל הנראה במרד הראשון. הקיר התגלה בקטע שאורכו כ- 13 מ', כיוונו צפון-דרום, והתוואי שלו נמצא מול החומה הצפונית-מערבית של ירושלים ומול מצודת "מגדל דוד". ליד החזית המערבית של הקיר נמצאו באתר, במפלס כמעט אחיד כ- 60 בליסטראות ואבני-קלע. הללו מעידים על הפגזת הביצור, על פגיעה בקיר והדיפת האבנים אל מול החזית. חלק מהאבנים נבקע לשניים כתוצאה מהפגיעה החזקה בקיר העבה, והדיפתן למרגלותיו. אנו מציעים לזהות את הקיר כחלק ממערך ההגנה של "החומה השלישית" שהחל לבנות המלך אגריפס השני, מפעל אותו סיימו המורדים היהודים לבנות כחלק מפעולות ההגנה לקראת התקרבות הצבא הרומי במרד הראשון. הממצא הארכאולוגי יוצג בהקשרו ההיסטורי לאור תיאורי "החומה השלישית" ומלחמת היהודים ברומאים מאת יוסף בן-מתתיהו.

אחד בשביל כולם, כולם בשביל אחד:

סביבה, ארכאולוגיה, היסטוריה וחקר קרב ארסוף

רפאל (רפי) לואיס

בשיאו של הקרב שניטש בסמוך לעיירה ארסוף (ארסוף, אפולוניה ההלניסטית), ב-7 לספטמבר 1191, הסתערו נושאי הצלב (הפראנקים) שלוש פעמים לעבר צלאח א-דין ואנשיו. כדי לא להיקלע למארב, בלמו עצמם בגבול יער האלוניים, הוא יער ארסוף. אף שלא היה זה ניצחון שהכריע את גורל מסע המלחמה, רבים רואים בקרב זה את קרב השדה המשמעותי ביותר במהלך מסע הצלב השלישי, ובמידה רבה כאירוע שבו נקמו הפראנקים על מפלת חיטין.

שנים רבות חלפו, המולת הקרב שככה, וגם יער האלוניים איננו עוד, אך קרב ארסוף עודנו מרתק רבים. חוקרים שונים הציעו בעבר את פרשנותם לאירועים ההיסטוריים ואף הצביעו על מקומות אפשריים להתרחשויות, אך מעניין שעד לאחרונה לא נעשה במחקר הארכאולוגי כל ניסיון לאתר את שדה הקרב.

בשנת 2014 נערך סקר ב"ארכאולוגיה של מרחב ושדות קרב" צפון-מזרחית לארסוף. עבודת המחקר בוצעה בחסות אוניברסיטת תל אביב, משלחת חפירות אפולוניה ורשות העתיקות. שחזור הנוף בתקופות שונות, המקורות הכתובים והמקורות הסביבתיים הובילו לזיהויו של שדה הקרב ואף להבנה מדוע התרחש האירוע דווקא במקום זה. שלושת מקורות המידע אף מאפשרים לשחזר את גבולותיו המערביים והדרומיים של יער ארסוף.

המחקר מדגיש את ההדדיות ואף את התלות של מקורות סביבתיים, ארכאולוגיים והיסטוריים זה בזה. ומחדד את הצורך בנקיטת נקודת מבט רחבה, מרחבית ורב-תחומית במחקר ארכאולוגי-היסטורי.

מושב שני (ג)

תמונה אחת שווה אלף מילים : אמצעי חישה

ושחזור

אפיגרפיה בעידן המודרני : צילום וניתוח ממוחשב של אוסטרקונים

שירה פייגנבאום-גולובין, אריה שאוס וברק סובר

מסורתית נהוג לתעתק את הכתובות ולאחר מכן לבצע ניתוחים טיפולוגיים, פילולוגיים והיסטוריים. המחקר שאנו מציגים כאן שואף לשדרג את עבודתו של האפיגרף באמצעות פיתוח ושילוב של טכנולוגיות מתקדמות מעולם הצילום, עיבוד התמונה והלמידה החישובית. כך, צילום מולטי-ספקטראלי עשוי לשפר את קריאות האוסטרקונים, עד כדי מציאת כתובות שאינן נראות לעין בלתי מזוינת; עיבוד התמונה מסייע ביצירת פקסימיליות אוטומטיות או אוטומטיות

למחצה, בעוד למידה חישובית תורמת לזיהוי דמיון או שוני בין אותיות שונות, כתובות שונות ואף כותבים שונים. בהרצאתנו נציג מגוון דוגמאות ממחקרנו המתמקד באוסטרקונים עבריים מתקופת בית ראשון.

”מגלה טפח ומכסה טפחיים” – על מידות קדומות, מגדר ודיני טומאה

ביצור קנקני מסחר

אבשלום קרסיק, אורטל הרוש ועוזי סמילנסקי

הרצאה תציג מחקר השוואתי שנעשה על מגוון רחב של טיפוסים קנקני אגירה ומסחר בתקופת הברזל ב'. החל ממכלול הקנקנים של חורבת קיאפה, דרך קנקני ה-ה'היפו' של ממלכת ישראל וכלה בקנקני האגירה המלכותיים של ממלכת יהודה. למרות השונות הרבה בטיפוסי הקנקנים, פיזורם המרחבי, והפער הכרונולוגי ביניהם, נראה שישנה מידה אחת שנותרת כמעט ללא שינוי וברמת אחידות יוצאת דופן, השייכת ככל הנראה למידת הטפח הקדומה. במהלך ההרצאה נציג את תוצאות המדידות ונציע הסברים שונים לתופעה שיתכן ונבעו מאילוצים בתהליך הייצור או אילוצים פונקציונאליים, אך עשויים להיות מושפעים גם מסוגיות של מגדר ואמונות קדומות בנושא טומאה וטהרה.

וְכַתְּתוּ חֲרֻבוֹתֵם לְאֹתִים, וְחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמִזְמֹרוֹת (ישעיהו ב, 4): אדפטציה

של טכנולוגיה צבאית לשימוש אזרחי

יוסי אופיר

כיצד שונעו עמודי תמך ופסלי ענק ממקורות חציבתם אל אתרי הבניה? האם נגררו? הורמו על כתפי עבדים? הורמו במנופים? שונעו בעגלות? נישאו על גבי בהמות או הוזזו בדחיפה? ההרצאה תעסוק במציאת העקרונות ואמצעי ההובלה של עמודי הענק המונוליטיים, לטווחים קצרים וארוכים, על בסיס סקירה של ממצאים ארכאולוגיים, עדויות בספרות הקלאסית וניתוח ספרות המחקר המודרנית. חישובים פיזיקליים הנדסיים ושרטוטי תלת ממד, יבחנו את תקפות עקרונות השינוע והיתכנות תנועת עגלות ייעודיות בדרכי האימפריה הרומית ובדרכיה של ארץ-ישראל. בבסיס ההרצאה עומד כאמור ניתוח ביקורתי להצעות שהועלו עד היום בנוגע לדמות המתקנים האפשריים לניוד פריטי ענק מאבן. הנתונים ההיסטוריים הזמינים, לצד הממצא האפיגרפי והארכאולוגי ינותחו על פי אמות מידה הנדסיות לשם שחזור מתקני הניוד. בהתבסס על החישובים, ינותח המבצר המתנייע, המכונה "מתקנו של הגטור מביזנטיין", ובפרט חלקו התחתון, ותיבחן האפשרות לאימוצו לשימושים האזרחיים, כמתואר בספריהם של אתנאיוס מכניקוס ('על המכונות', 21.2-26.5) וויטרוביוס ('על הארכיטקטורה', 10, טו, 2-7). ניתוח זה מלמד שנעשה שימוש אזרחי בטכנולוגיה צבאית לצורך שינוע עמודים מונומנטליים בעגלות ייעודיות.

האם קדמונינו אכן נלחמו?

ניתוח פונקציונלי של כלי נשק ממתכת מהעת העתיקה

אלכסנדר בוגדנובסקי, ליאור גרוסמן וגיא שטיבל

כלי נשק ממתכת מתחילים להופיע בתקופה הכלקוליתית, ורק בתקופת הברונזה התיכונה הופכים לתופעה נפוצה ורחבה. רוב כלי הנשק המוכרים לנו התגלו בקונטקסטים של קבורה, דבר המעלה שאלות לגבי אופיים של הכלים, החל מכלי נשקו של האדם הקבור ועד לכלים טקסיים וסמלי סטטוס, שכנראה כלל לא שימשו ללחימה. מתוך כך עלתה שאלת הפונקציונאליות והשימושיות המעשית של כלי נשק.

מחקר זה מתבסס על ניתוח צורני של כלים ובחינה של פרמטרים מתמטיים שלא נעשו עד היום. לשם כך נבחנו יותר מ-100 כלי נשק שונים הכוללים: חרבות, פגיונות, חניתות וגרזנים, המתוארכים החל מתקופת הברונזה הקדומה (האלף הרביעי לפסה"נ) ועד לתקופה הרומית המאוחרת (המאה הג' לסה"נ). הכלים נסרקו בסורק תלת-מימד על-מנת לקבל מודל דיגיטלי מדויק ומדיד. בנוסף למדידות הסטנדרטיות חושב גם מרכז הכובד (מרכז המסה) של הפריטים. מיקומו של מרכז הכובד הכרחי עבור עיצוב אופטימלי של כלי שיבצע בצורה האפקטיבית ביותר את הפעולה שאותה הוא נוצר לעשות, ובכך בעצם אפשר לתחום את השימושים השונים לכל עיצוב של כלי. רעיון זה נובע מגישת "Form Follows Function" המגיעה מעיצוב תעשייתי. הכלים נבחנו מנקודת מבט הנדסית, מה שאיפשר להבין את הכוחות הפיסיקליים הפועלים על כלי נשק שונים ואת יכולתם לעמוד בקרב. רק לאחר הבנה של השימושיות המעשית של כלי הנשק ניתן יהיה לענות על השאלות לגבי אופיים של כלי נשק בממצא הארכאולוגי.

מושב שלישי (א)

פאנל – זיכרון גורלי: ארכאולוגיה אחרי שנת

1700

עדויות חדשות על מקורו של "ציון עוזיהו" - הפעם ברוסית

יאנה צ'חנובץ וקיריל ואך

בשנת 1931, במהלך ביקורו במנזר הרוסי בפסגת הר הזיתים גילה א"ל סוקניק את "ציון עוזיהו" – לוחית אבן עם כתובת ארמית המספרת על העברת עצמותיו של עוזיהו מלך יהודה למקום קבורה חדש:

לכה התית / טמי עוזיה / מלך יהודה/ ולאמפתח

אפיגרפית, מתוארכת הכתובת למאה הא' לסה"נ וקשורה ככל הנראה בהתרחבות העיר בתקופה הנדונה שבעקבותיה נאלצו להעתיק את הקבר ממקומו. מקום הימצאותה של הכתובת עדיין

נשאר בגדר תעלומה. תוצאות החיפוש בארכאונים רוסיים מאפשרות להתחקות אחרי הממצא האפיגרפי החשוב באוסף הצילומים העשיר של החברה האימפריאלית האורתודוקסית הפלסטינית. גם ביומנו האישי של ראש הכנסייה הרוסית בירושלים דאז, ארכימנדריט אנטונין (קפוסטין) בשנות ה-1880 ולעלות השערות חדשות לגבי מוצאו.

חפירות ארכאולוגיות במחנה ההשמדה סוביבור 2007–2015

יורם חיימי

במהלך 12 עונות החפירה, נמצאו במחנה ההשמדה סוביבור ממצאים ארכאולוגיים רבי חשיבות שתרמו באופן ניכר להבנתנו את תפקוד המחנה. מפעל מחקרי זה מציג את תרומת הארכאולוגיה של העת החדשה הן לחקר ההיסטוריה והן לעולם הארכאולוגיה. כך למשל, נחשפה "הדרך לשמיים" (כפי שכונתה ע"י הגרמנים), שאורכה 240 מ' ודרכה הובלו היהודים לתאי הגזים הנמצאים במחנה III; זיהינו את מיקומם של תאי הגזים של המחנה; ובהמשך אף חשפנו את יסודות מבנה תאי הגזים של המחנה סוביבור, שכלל שמונה תאי גזים, מסדרון וחדר למנוע הגז שהפעילו הגרמנים. בסמוך לממצאים אלו נחשפו ברחבי המחנה שרידי קברים המוניים ועשר משרפות פתוחות. במחנה הקדמי נחשף הרציף המקורי של המחנה ומספר צריפים כולל צריפי ההתפשטות שהיו במחנה II. חפירות אלו כפופות לוועדת היגוי מטעם ממשל פולין ונגזרות מתכנית פיתוח האתר ובכללה הקמת מרכז מבקרים חדש בסוביבור.

מעבר למבנים שנמצאו באתר, נאספו במהלך השנים 65,000 חפצים ברחבי המחנה לשעבר, והם שופכים אור על חיי היהודים במחנה כמו גם על זהותם. בין הממצאים טלאי צהוב ממתכת שהוחבא מתחת לאבן שהגיע עם היהודים מסלובקיה, וארבע תגיות מתכת עליהם מוטבעים שמותיהם של ארבעה ילדים הולנדים שנרצחו במחנה.

המחקר הארכאולוגי בסוביבור הוא דוגמה לתרומה של הארכאולוגיה לחקר אתרים היסטוריים מהעת החדשה. המבנים והחפצים שנחשפו במחנה סוביבור מעשירים ומשלימים את סיפור המחנה בנוסף לעדויות הקיימות ומקימים מאפר את שנהרס במטרה להעלימו.

"ונבנתה עיר על תלה":

שילוב נכון ולא נכון של אתרי עתיקות בלב המרקם העירוני החדש

שחר פוני

מבנים היסטוריים, המוגדרים כ"מבנים לשימור", ניתן בדרך כלל לשלבם בתוך מערך עירוני מודרני, גם אם אותו מרקם עירוני לא היה קיים בעבר וכעת "נצמד" לראשונה לאותם מבנים ואפילו מקיף אותם מכל צד. המצב מורכב בהרבה כשעיר חדשה, או שכונה חדשה, "בולעת" אתר עתיקות המוצא עצמו כלוא בתוכה. אתרי עתיקות, המוצאים עצמם בלב עיר או בלב שכונה חדשה, נזנחים בדרך כלל ומשמשים כמרבצי אשפה ועזובה, גם אם הכוונה מלכתחילה הייתה להגן עליהם ולשמר אותם. גם אתרים המטופלים מפעם לפעם, ובשל כך אינם נראים כאתרים נטושים, פעמים רבות נראים תלושים מסביבתם ונדמים שטחים שלא נלקחו בחשבון בשיקולי התכנון העירוני, אלא נותרו כאילוץ בלב השטח המתוכנן והמפותח.

חלק מאתרי העתיקות נותרים בשטח פתוח, גדול יחסית בהיקפו, שנותר כשטח טבעי שאיננו מפותח כלל, אף לא בפיתוח אקסטנסיבי, בלב המרקם הבנוי. חלק אחר, משולב בשצ"פ שכונתי בדרך כלל בצדו, כינספח' לשצ"פ כולו המשמש כגן משחקים וכיו"ב. בנוסף, קיימים אתרים העומדים בפני עצמם בלב השטח העירוני, כיחידה קטנה עצמאית מבלי להיות כלולים בשטח רחב ידיים או בצידה גינה שכונתית. בנוסף, ישנם אתרים המכוסים ואינם נראים כלל, ומראייהם בשטח: שטח טרשי שאינו בנוי ואינו מגונן.

בהרצאה יוצגו התנאים לשילוב נכון של אתרי עתיקות במקרים בהם מרקם עירוני עתיד לכלול אותם בתוכו, ומנגד יוצגו הגורמים השונים המובילים לשילוב שאינו נכון, שילוב המוביל לדעיכת האתר ולהפיכת סביבתו ל"מפגע" עירוני.

נבירה בזיכרון – חפירת שרידים שחיים מעבר ל-1700

תאופיק דעדלה

בהרצאתי אני מציע לדון בחפירת שרידים שנופלים מעבר לתאריך המוגדר בחוק כעתיקה. שרידים מתקופות שלרב תועדו בטקסטים היסטוריים מנהליים כגון תעודות מבית הדין השרעי, צילומי אוויר ותכניות עיר או כפר, ששופכים אור על אופיים. במקרים מסוימים נותרו עדויות בעל פה של אנשים שחיו בין מה שהיום הפך לשרידים. אלה יכולים ללמדנו על תפקוד המרחב כשעוד היה בחיים.

החפירות הקהילתיות והמחקר אודות העיר לוד, שמתבצעים בשנים האחרונות, ישמשו כאן כמקרה מבחן לבחינת הארכאולוגיה בראי הטקסט ההיסטורי והעדות בעל פה. הדיון ינסה לגעת בשאלת הטיפול בשכבות שלהן מטען היסטורי ועל דרך חפירתן ותיעודן. האם מדובר בעוד רובד ארכאולוגי? האם זו שכבה הדורשת טיפול אחר וצורת חפירה ותיעוד שונים? לדיון בשאלות הללו תעמוד לוד במרכז ואליה יצורפו אתרים אחרים, שנחפרו/ים בשנים האחרונות בין אם בחפירת הצלה או חפירה מחקרית, שהגדרתם נופלת מחוץ לחוק.

הארכאולוגיה של העבר הקרוב – מבט מיפו

יואב ארבל

עד לשנים האחרונות הודרו במידה רבה המאות הי"ח והי"ט מתחום הכיסוי של המחקר הארכאולוגי בא"י, מגמה שהתבססה גם על חוק העתיקות המיושן. ההנחה הייתה שאלו תקופות מאוחרות מכדי שהארכאולוגיה תתרום מידע ממשי למחקרן ודי בתיעוד הענף מטקסטים, איורים, מפות וצילומים שהותירו אחריהם בני התקופה. גישה שונה מקובלת במקומות אחרים בעולם, שם התחום הידוע כ-Historical Archaeology הוא חלק מוכר ואף נרחב במחקר המדעי. נקודת המוצא היא שהעדויות החומרית טומנת מידע ייחודי המתווסף לטקסטים ולאיוורים, מציעה זוויות מבט אחרות, ממחישה תיאורים ולעיתים גם מספקת נתונים משמעותיים לבחינת נושאים שנויים במחלוקת.

המחקר הארכאולוגי מסדרת חפירות ההצלה שהתקיימו בשני העשורים האחרונים ביפו משקף את תרומת הארכאולוגיה של העבר הקרוב להרחבה ולהעמקה של ידיעותינו על תולדות העיר, כשהיא משתלבת היטב במקורות ההיסטוריים. ביצורי העיר העות'מנית, התפתחותה העירונית,

פריחתה החקלאית והתעשייתית כמו גם קשרי המסחר שלה בתקופת התמורות הגדולות שהסתיימה עם מלחמת העולם הראשונה, מתבטאים במגוון עדויות חומריות, שהוסיפו למידע הקיים והעשירו אותו. השוואה לערים אחרות מצד אחד ולישוב הכפרי מצד שני יאפשר את הרחבת המסגרת ושיפור הכרותינו עם תקופה זו, שמחקרה, כמו זה של כל תקופה אחרת בעבר, הוא מיצרף שלעולם לא ניתן להשלימו, ומכאן החשיבות לכל נתון אליו קיימת גישה.

בין שימור למחקר ארכאולוגי

אמנון בר אור

הרצאה זו תבחן את הקשר המתודי והמעשי הקיים בין ארכאולוגיה לשימור המורשת הבנויה ממאות ואף עשרות השנים האחרונות. חוק העתיקות אמנם עוצר בשנת 1700 אך פעילות לשימור מבנים ומרחבים שנבנו במאתיים השנים האחרונות נעשית כל העת.

בהרצאה נעמוד על ההבדלים בשיטות המחקר ומטרות המחקר ונשאל מהן ההשלכות על השימור בין אתר מורשת ואתר ארכאולוגי? בעזרת שני מקרי מבחן **שרונה** – קניון מסחרי בלבוש טמפלרי מדומיין – **ויפו** – בה נעשה פיתוח באמצעות מחיקת זכרונות המקום והמצאת זכרונות חדשים ותואמי מטרה נשאל:

1. מה בין שימור המורשת הבנויה מן העבר הרחוק (שלשום) וזו של העבר הקרוב (אתמול) בעידן הצרכנות הנאו-ליברלי בישראל?
2. מהי המשמעות התרבותית הכוללת של אתרי מורשת? (בעיקר אתרים בסביבה אורבנית חיה)
3. מהן מגמות הפיתוח וההתחדשות העירונית באזורים היסטוריים?
4. האם קיימים ניגודי מטרות יעד ואינטרסים בניהול השימור ותחזוקתו באתרי מורשת?

מושג שלישי (ב)

רוח התקופה : מחקרים בתקופה הקלאסית

ייצור נרות שמן בשיחין בתקופה הרומית

מרדכי אביעם

במהלך החפירות בראש הגבעה שעליה היה בנוי הכפר היהודי שיחין, שנזכר במקורות התלמודיים ככפר קדרים, התגלו שרידי מבנים פרטיים וכן שרידים מועטים ממבנה בית הכנסת שעמד במקום. כבר בשלוש עונות החפירה הראשונות התגלתה כמות גדולה וחריגה של שברי נרות שמן, מעוטרים ברובם, כמו גם כ 15 שברים של תבניות אבן ליציקת נרות. בעונה האחרונה נחפר חדר ממבנה פרטי בו התגלו כ 10 נרות שמן שלמים העשויים באופן גס ביותר ונראה שנעשו כחלק משלב הלמידה של יצרני נרות. כמו כן נמצאו שברי תבניות נוספות. אוסף הנרות והתבניות מעיד על כך שבמקום יוצרו נרות בעיקר משני טיפוסים: האחד לא מעוטר בעל חרטום קשות שממנו

מוכרים נרות מחפירות נוספות בגליל, והשני טיפוס מעוטר בעל חרטום קשות ומכונף הדומה מאד ל"נרות הדרום". גם מטיפוס זה מוכרים נרות שנתגלו ברחבי הצפון. ממצא זה של מרכז לייצור נרות שמן שופך אור חדש על ייצור נרות השמן בארץ ישראל ככלל ובצפון בפרט. המחקר שהתחיל עתה יוסיף עוד מידע רב בנושא ויחדד בין השאר גם את שאלת ייחודם ושמן של "נרות הדרום".

חידת הבתים הסגורים בשבטה –

תוצאות ראשוניות של חפירות 2015-2016

יותם טפר וגיא בר עוז

בשבטה הממוקמת באזור צחיח למחצה בצפון מערב הנגב מערך יישובי-כפרי מתוכנן בו שלוש כנסיות וכמאה ושבעים בתי מגורים ערוכים לאורכם של רחובות וסמטאות ולצידן של כיכרות וברכות מים ציבוריות. הגתות שנחשפו ביישוב ושטחי החקלאות שסביבו מעידים שבסיס קיומו היה בעיקרו חקלאי. שבטה שגשגה במהלך התקופה הביזאנטית וננטשה במהלך התקופה האסלאמית הקדומה. פתחי בתים רבים באתר נאטמו בבנייה, אלו מעידים להערכתנו על תהליך נטישה מסודר שהתרחש באתר. בבתים אחרים ערמות אשפה המעידות על צמצום שטח היישוב ופגיעה בתפקוד המערכת השלטונית המקומית. בחפירות שנערכות באתר מטעם מכון זינמן לארכאולוגיה שבאוניברסיטת חיפה אנו מנסים לפתור את חידת קריסתו של האתר ולהצביע על הגורמים שהביאו לנטישתו. בהרצאה נסקור את שיטות החפירה והממצאים שנחשפו בערמות האשפה ובחפירה מאחורי הפתחים שנאטמו ותרומתם לפתרון שאלת קריסתו של היישוב במעבר מהתקופה הביזאנטית לאסלאמית הקדומה.

חפירות הצלה ליד אבו גוש ועדויות ארכאולוגיות ונומיסמטיות לאירועי

המרד הגדול

איל מרקו ופבלו בצר

בפברואר 2014, במהלך פיקוח על ההרחבה של כביש ירושלים-תל אביב בפאתי הכפר אבו גוש, התגלה מטמון בן 114 מטבעות ברונזה מהשנה הרביעית למרד הגדול. בעקבות גלוי המטמון נערכה במקום חפירת הצלה. החפירות נוהלו על ידי איל מרקו ופבלו בצר מטעם רשות העתיקות. בחפירות נחשף חלק ממבנה במצב השתמרות גרוע, הבנוי מאבני שדה מהוקצעות. תכנית המבנה כללה לכל הפחות שלושה חדרים קטנים מסודרים בטור, וחצר קטורה שתכניתה לא ברורה. בסקר שנערך לאחר החפירה בסביבות האתר תועד המשכו של המבנה ששרידיו אלה לא נחפרו. המבנה שנבנה לאורך המדרון נמצא מכוסה כולו באבני מפולת. מתחת למפולות נחשפו הרצפות. בשלב הקיום הראשון של המבנה, ככל הנראה בסוף ימי הבית השני, הותקנה בו רצפה מעפר כבוש. על גבי רצפה זו תועדה שכבה דקה של פיח, עדות לשריפה. הממצא הבולט הוא מטמון המטבעות שנזכר לעיל. המטמון התגלה באתרו, שמור בתוך פכית חרס קטנה. המטמון בן 114 המטבעות כלל אך ורק פרוטות משנה ד' למרד הגדול. מצב המטבעות טוב ביותר ומכאן שהמטבעות הוטמנו במקום זמן קצר לאחר ייצורן וככל הנראה מיד אחר כך המקום ניטש. הממצאים משכבה זו כללו כלי חרס, נרות, כלי אבן וביניהם שבר של "ספל מידה".

זמן קצר לאחר נטישתו נושב המבנה מחדש, והתקיים לפחות עד לאמצע המאה ה' לסה"נ. המבנה בא לקצו, ייתכן כתוצאה מאירועי מרד בר כוכבא, אם כי לכך אין לנו הוכחה ארכאולוגית ודאית.

בשלב זה של המחקר נדמה שלפנינו עדות לקיומו של ישוב בודד, במתכונת של בית חווה, שהתפתח באזור אבו גוש בסוף ימי הבית. יישוב זה ניטש לראשונה כתוצאה מאירועי המרד הגדול ובאופן סופי באמצע המאה ה' ככל הנראה בעקבות אירועי מרד בר כוכבא. בהרצאה נציג את עיקרי הממצא ונדון במטמון ומשמעותו הנומיסמטית וההיסטורית.

קורפוס דיגיטלי של מנזרי וכנסיות ארץ ישראל

יוסף פטריך ולאה די סגני

הקורפוס הדיגיטלי של מנזרי וכנסיות ארץ ישראל במימון הקרן הלאומית למדע מתנהל זו השנה השנייה. מטרתו להציג על מסך המחשב את כל המידע הקיים על מבנים אלו. לשם כך פותח יישוב ייעודי שתכליתו גם להציג את המידע וגם לאפשר שאילתות מגוונות והפקת דו"חות מובנים. מסד הנתונים (באנגלית), יהיה פתוח לציבור החוקרים ויוכל להתעדכן באופן שוטף ככל שיחשפו מבנים חדשים. מסד הנתונים מחולק לחטיבות הבאות:

--- מנזרים (שם, מיקום, שרידים ארכיטקטוניים, תמורות לאורך השנים, ביבליוגרפיה, תוכניות ותצלומים)

--- כנסיות (כנ"ל)

--- מקורות ספרותיים הנוגעים למנזר / לכנסייה

--- הכתובות שנתגלו במבנה

--- פריטים ארכיטקטוניים (כותרות, בסיסים, ריהוט כנסייתי וכיו"ב)

--- עיטורים (פסיפסים, עיטורי קיר וכיו"ב)

--- מאגר ביבליוגרפי

--- דו"חות מובנים המופקים משאילתות על מסד הנתונים.

קישורים פנימיים יאפשרו מעברים בין החטיבות השונות.

המידע הגיאוגרפי יוצג במלל ובאמצעות מפה אינטראקטיבית "גיאוגרפית-היסטורית", עם חלוקה לתחומים עירוניים, ושכבת גיאולוגיה ומורפולוגיה. תשומת לב מיוחדת ניתנת לשלבים בהתפתחותו של כל מבנה, מראשיתו ועד חורבנו / נטישתו. שאלת מחקר חשובה עליה אנו מבקשים לקבל מידע כמותי היא סוגיית תקופת המעבר מהשלטון הנוצרי-ביזנטי, לשלטון המוסלמי: מהם המבנים שנעלמו מן המפה, אלו המשיכו להתקיים ובאיזו מתכונת - ללא שינוי, או בצורה מצומצמת? ואילו מבנים נבנו לראשונה רק תחת השלטון המוסלמי.

מטרת ההרצאה היא להציג היישוב ואופן השימוש בו לא רק ככלי להצגת מידע אלא ככלי מחקר.

העולם הפגאני בסוסיתא והשינויים החלים בה עם עליית הנצרות

מיכאל איזנברג

מחקר השנים האחרונות בפרויקט סוסיתא מאפשר מבט מחדש על דמותה העירונית של הפוליס הראשה בדרום הגולן ובמרכז בתקופות ההלניסטית והרומית.

הטמנוס ההלניסטי ובתחומו שרידי מקדש עבור זאוס של ההרים (!) והקליבה לפולחן הקיסרים במרכזה של סוסיתא היו עד לאחרונה עיקר הממצאים מן הפולחן הפגאני בסוסיתא. ממצאי עונות החפירה האחרונות מספקים לנו מבט מחודש על דמותה של סוסיתא בתקופה הרומית ועל הפולחן שרווח בה. פריטים אדריכליים הלניסטיים מן הסדר הדורי, שנתגלו במהלך העונה האחרונה (קיץ 2015) בשימוש משני, עשויים לרמוז על מקדש בן התקופה. דמותו של הרקולס המפוסל בעיבוד כוור, דמותה של טיכה העירונית בפרסקו ופריטי שיש אחדים שופכים אור על הפולחן המקומי בתקופה הרומית.

פולחן אלי הטבע בסוסיתא בה לידי ביטוי מובהק בממצא הייחודי של מסכת הברונזה המתארת את האל פאן. הימצאותה של המסכה מחוץ לחומות העיר, מרמז על האפשרות לקיומו של מתחם פולחני בסמוך לדרך הראשית המוליכה אל שעה המרכזי של העיר. ימי חפירה ספורים באוכפה של העיר במהלך חורף 2015/16 מספקים רמזים נוספים למתחם מעין זה. רעש האדמה של שנת 363 לסה"נ שימש כזרז המרכזי להיעלמות המקדשים כביטוי המובהק לפולחן הפגאני בסוסיתא, בד בבד עם עליית הנצרות במרחב ומכאן השינוי הגדול שחל בדמותה העירונית בשלהי המאה הדי' לסה"נ.

מושב שלישי (ג)

הולך בתל: מחקרים בתקופות הברונזה והברזל

חפירות הצלה בשיפולים הדרומיים של תל ערני – 2015

יניר מילבסקי, אמיל אלגים, מרטיין-דוד פסטרנק, יעקב הוסטר, אלון זיו-נר ודימיטרי ייגורוב

בחודשים אוקטובר 2015-ינואר 2016 ניהלה רשות העתיקות חפירת הצלה בשוליים הדרומיים של תל ערני, בקצה המדרגה הנמוכה של התל. החפירות נערכו ברצועה צרה ברוחב של כ-15 מ' ולאורך של כ-600 מ' בקרבת כביש 35, בשישת שטחי החפירה: P עד U. נחשפו חלק מחומת תקופת הברונזה הקדומה א2 (EB IB) (שטח Q), מבנים בני אותה התקופה (שטחים P ו-Q), בית קברות מתקופת הברזל א2-ב1 (שטחים P ו-Q) ומבנים המתוארכים ככל הנראה לתקופה הביזנטית (שטח U). חומת העיר בנויה בלבני טיט והשתמרה ב-20 נדבכים לגובה של כ-2 מ' ולרוחב של כ-6 מ'. גם המבנים בנויים בלבני טיט וחלק גדול מהם נהרסו בשריפה, בחלקם נמצאו כלי חרס באתרם, רובם מזוהים עם האופק המכונה Erani C (EB IB1) (3200-3400 לפסה"נ). כלי צור, כלי כתישה ומעט עצמות בעלי חיים נמצאו במבנים ביחד עם ממצאים נוספים. במספר לוקוסים נמצאו זרעי קטניות ודגן וכן כמות גדולה של חומר אורגני שרוף. בית הקברות רחב הממדים מתקופת הברזל מכיל קבורה של מבוגרים וילדים, לרוב בקברי שוחה, ומספר גדול של כלי חרס האופייניים למכלולי קבורה של סוף תקופת הברזל א' – תחילת תקופת הברזל ב'.

הרצאה זו תתמקד בשלבי תקופת הברונזה הקדומה א' שנחפרו, בהשלכות ובמסקנות של עונה זו לתולדות הישוב והאזור בפרק הזמן זה.

חפירות מחודשות בתל חשאש : בית קברות מתקופת הברונזה התיכונה

המאחרת

יצחק מרמלשטיין ואמיר גורזלזני

תל חשאש שוכן על רכס הכורכר השני המצוי בקרבת הגדה הדרומית של הירקון (אל-עוגיה). כפי שהובחן לראשונה על ידי הזוג קפלן ה"תל" כלל איננו תל אלא גבעת כורכר המתנשאת לרום של 20 מ' מעל פני הים. בחלק מגבעת זו נחשפו למן שנות ה-60 בידי הזוג קפלן שרידים מהתקופה הניאוליתית ועד התקופה העות'מאנית.

בחפירות המחודשות שביצענו במקום נחשף נקרופוליס אדיר ממדים הכולל 31 קברים למן תקופת הברונזה התיכונה ב' ועד הברונזה המאוחרת. תועדו ארבעה טיפוסי קבורה: קברי פיר, קברי שוחה לקבורה מרובה, קברי שוחה חצובים לפרט בודד וקבר בנוי. בקברים אלו נחשף מספר רב של נקברים ממינים וגילאים שונים. מכלולי הקבורה כללו כלי הגשה ואגירה הכוללים מספר טיפוסי קערות, פיטסים, קנקנים שבחלקם נמצאו פכיות דליה באתרם ופכיות רבות ומגוונות הכוללות כמות גדולה של פכיות תל אל-יהודיה. לצד כלי-החרס נמצאו סיכות פריפה העשויות ברונזה, חלקן מעוטרות זהב וכסף. אלו נמצאו בסמוך לפרטים זכריים ונקביים כאחד. כמו כן, נחשפו כלי-נשק רבים עיקרם פגיונות וגרזני ביקוע. ממצאים שעוררו עניין מיוחד הינם קבוצת כלים ייחודית שמקורם מצרי, בהם כלי בהט וכלי פאיינס. לאלו יש להוסיף 56 חרפויות שמרביתן הכילו דמויות בעלי חיים ודמויות גאומטריות האופייניות למסורת האומנות החיקסוסית.

בית הקברות שנחשף בתל חשאש מתווסף לבתי קברות נוספים המתוארכים לתקופת הברונזה התיכונה שתועדו בקרבת מקום, באגן האיילון והירקון מהם יש לציין את בית-הקברות בנמל תל אביב, בתל קסילה ומרגלותיו ברמת אביב ובשדה דב.

חידושי המשלחת הרביעית לתל לכיש

יוסף גרפינקל

משנת 2013 נערכו בתל לכיש שלוש עונות חפירה. זוהי המשלחת הרביעית לתל, ומנוהלת על ידי פרופ' יוסף גרפינקל מהאוניברסיטה העברית, פרופ' מייקל היזל ופרופ' מרטין קליינביל מהאוניברסיטה האדוונטיסטית הדרומית. פעילות המשלחת מתרכזת בחלק הצפוני-מזרחי של האתר, ליד מקדש השמש, והבאר. נפתחו שלושה שטחי חפירה ונחשפו שכבות יישוב מתקופות הברונזה התיכונה, הברונזה המאוחרת ותקופת הברזל. בהרצאה יוצגו הממצאים העיקריים, הכוללים מקדש כנעני ובו חפצי פולחן שונים וכתובת כנענית, מבנה מתקופת הברזל בצמוד לארמון הגדול של מלכי יהודה, ונתונים חדשים אודות ביצורי העיר בתקופות השונות.

”...וַיָּתֵן עַל-דִּלְתוֹת הַשַּׁעַר...” – דיווח ראשוני על שער וביצורי העיר

התחתית בגת פלישתים והפעילות המטלורגית הסמוכה

עמית דגן, אהרון מאיר, עדי אליהו-בהר ומריה ינוחינה מזה שנים מספר, נדונה במחקר השאלה האם גת פלישתים, ובמיוחד העיר התחתית שלה, הייתה מבוצרת בתקופת הברזל ב1, בין השאר עלה הענין בהקשר לדיון על מעמדה של העיר בתקופה זו. בעונת החפירות האחרונה נחשפו קטעים מביצורי העיר התחתית, הכוללים שרידי חומה, הניגשת אל מכלול ארכיטקטוני גדול ממדים שאנו מפרשים כשער העיר. השער, הכולל שני מגדלים גדולים, ממוקם מול באר מים ששרידיה ניכרים עד היום. בסמוך לביצורים נתגלו אלמנטים נוספים, הכוללים מבנה פולחני עם מזבח (עליו דווח בעבר) ואזור של הפקת ברזל, עליו אנו מדווחים כאן לראשונה. מבדיקות ראשוניות עולה שפעילות הפקת הברזל במרחב השער הינה בעלת היקף נרחב מזו שהתקיימה בעיר העליונה, אך דומה לה באופייה. ממצאים אלו ואחרים מסייעים גם להבנת תפקודה של העיר התחתית בגת בתקופת הברזל ב1, אך מעבר לכך, לליבון מעמדה של העיר – ובמיוחד בהשוואה לערי מדינה וממלכות אחרות שהתקיימו במרחב בראשית תקופה זו.

עדות קדומה לשימוש בצבענים מן הצומח באריגי תמנע

נעמה סוקניק, דוד אילוז, זהר עמר, אלכסנדר ורוואק, אורית שמיר, ונסה וורקמן וארז בן יוסף

בחפירות החדשות שנערכו בבקעת תמנע משנת 2012 בראשותו של ארז בן יוסף מאוניברסיטת תל אביב, נמצאו עשרות פיסות זעירות של אריגים וחבלים המתוארכים לתקופת הברזל (מאות י"א לפסה"ג), ששרדו הודות לאקלים היבש השורר באזור. בין הפיסות השונות נמצאו 13 אריגים צבועים באתר 34 שנקרא בעבר "גבעת העבדים". במהלך המחקר נבדקו חמישה אריגים בעזרת מכשיר ה-HPLC לזיהוי הצבענים. תוצאות האנליזה הצביעו על שימוש באינדיגוטין ממקור צמחי כמו איסטיס הצבעים (*Isatis tinctoria L.*) להשגת הגוון הכחול ופואת הצבעים (*Rubia tinctorum L.*) להשגת הגוון האדום. שני צמחים אלו הינם צמחי צביעה מובהקים, הקשורים באופן הדוק לתעשיית הצביעה. האריגים שלפנינו נצבעו בצביעה אמתית שמאופיינת בקישור כימי בין הצבען לסיב, עובדה המוכיחה על ידע ואומנות מקצועית בצביעה כבר בתקופה זו. יתירה מזאת, לפנינו לפי שעה, הממצא המובהק הקדום ביותר לשימוש בצבענים מעין אלו בארץ ישראל, שדומים להם נמצאו רק באתר כונתילת עירוד המתוארך למאה הח' לפסה"ג ומאוחרים לאתר 34 בתמנע. קשה לדעת למה שימשו אריגי הצבע, אך סביר שלא היוו חלק מתעשיית הפקת הנחושת עצמה. הממצאים שלפנינו עומדים בניגוד לתפיסת המחקר בעבר, לפיה במקום התגוררו עבדים, ועולים בקנה אחד עם ממצאים חדשים, שמורים על כך שלפחות חלק מהאוכלוסיה בתמנע נמנתה על המעמד הגבוה. הקונטקסט של ממצא האריגים אף מרמז שהיו אלו חרשי המתכת האמונים על הפעלת כבשני ההתכה – אחת מהמלאכות עתירות הידע של העולם העתיק. נראה שאותם בעלי מקצוע מיומנים, שידעו להפוך אבן לנחושת, זכו ליחס מיוחד בקרב החברה בה פעלו.

מושב רביעי

חוקרים צעירים

על פילים ואבני יד: מדוע השתמשו בעצמות פילים לצורך עיצוב אבני יד בתרבות האשלית של הפלאולית התחתון?

קטיה ז'וטובסקי

ההרצאה תתמקד בתופעה המעניינת מאד של שימוש בעצמות של פילים לצורך ייצור אבני יד באתרים אשליים מתקופ הפלאולית התחתון בעולם הישן. אסכם את העדויות הזמינות בנוגע לתעשיית כלים מעצמות של פילים באשלית, ואבחן את דפוסי תעשיית כלי העצם מעצמות פילים ביחס לתעשיית כלי אבן, ולתעשיית כלים מעצמות בעלי חיים אחרים. אסקור נתונים מסכמים מפרסומים של מכלולי עצמות בעלי החיים וכלי הצור והאבן של תשעה אתרים מהפלאולית התחתון באפריקה, אירופה והלבנט, בבהם יש ממצא של תעשיית כלי עצם ועצמות פילים. אתמקד באבני יד (כלים דו פניים) שעשויים מעצמות פילים ובדמיון בין אבני יד מאבן ומעצם.

בהתבסס על הקשרים ארוכי הטווח בין בני אדם קדומים לבין פילים בתקופה הפלאוליתית, בתלות של בני אדם בשומן ובבשר של הפיל לצרכיהם הקיומיים, הדמיון הרב במגוון תחומים בין בני אדם לפילים ועדויות אתנוגרפיות רלוונטיות, אציע שאבני יד מעצמות של פילים לא נעשו למטרות שימושיות גרידא, אלא משקפות גם היבטים תרבותיים, קוסמולוגיים וסימבוליים של בני התרבות האשלית.

בית חצר מתקופת הברונזה המאוחרת בתל אסור

גולן שלוי ושי בר

בחפירות ארכאולוגיות שהתקיימו בתל אסור שבנחל עירון נחשף מבנה מתקופת הברונזה המאוחרת II/III. המבנה נחתם בחומר לבני בוץ ותכולתו השתמרה בצורה יוצאת דופן. בחדרי המבנה התגלו כלי חרס שלמים באתרם. מחקר המבנה התמקד בהיבטים של ניתוח אזורי פעילות וניתוח אספקטים תרבותיים. הכלים השלמים עברו בדיקות פטרוגרפיות ואנליזות XRF ו-FTIR. ניתוח של המבנה העלה שתושביו לא השתייכו לאליטות הכנעניות. עם זאת, בבניין נמצא ריכוז הפיטסיס הגדול ביותר בכנען בתקופה זו, כשרוב הפיטסיס מעוטרים בעיטור גלי. כמו כן, נמצאו קנקנים וקערות בסגנון מצרי וכן עדויות לבישול בסגנון מצרי. ממצאים אלו מעלים כמה שאלות תרבותיות, שכן נראה שהתיאוריות המוצעות בדרך כלל לגבי היחסים שבין התושבים המקומיים לתושבים המצרים בכנען (direct rule versus elite emulation) אינן מספקות וכי יש לבחון את הדינמיקות ביניהם בצורה פרטנית וליצור מודל חדש להבנתן. בנוסף, ממצא הפיטסיס המעוטרים, השונה מכל הידוע עד כה מתקופה זו, מעלה שאלות בדבר תפקידם של כלים אלו

בתוך המערכת הכלכלית ועל המשמעות הסימבולית של הכלים ועיטוריהם. העבודה נעשתה בהנחייתם של פרופ' איילת גלבע, פרופ' שלמה שובל וד"ר שי בר.

"רגע בזמן": שכבת החורבן מסוף תקופת הברונזה המאוחרת בתל עזקה

סבינה מטצר

במהלך עונות 2012–2014 של משלחת חפירות תל עזקה נחשפו עדויות מרשימות לשכבת חורבן מסוף תקופת הברונזה המאוחרת. שכבת החורבן כללה, בין היתר, את שרידיו של מבנה מגורים שניצב בראש התל. בתוך עיי החורבות שכיסו את המבנה נתגלו עשרות כלי חרס וממצאים רבים אחרים. שרידי האדם שנחשפו מתחת להריסות מדגישים אף הם את חורבנה הפתאומי והכולל של העיר בסוף תקופת הברונזה.

באופן מסורתי התעלמו חוקרים משאלת מקומה של עזקה במערך הפוליטי של ערי-המדינה בשפלה. אף על פי כן, נראה שהממצאים החדשים משכבת החורבן לא רק מוסיפים עדויות חשובות לחקר ההיסטוריה של התל, אלא מספקים בנוסף בסיס איתן למבט רענן על הארכאולוגיה של אתרי-מפתח שכנים כגון לכיש, תל א-צפ/גת וגזר. הנתונים החדשים אף מצביעים על חשיבותו של אזור השפלה במהלך המאה הי"ב לפסה"נ, שהתאפיין במכלולי תרבות חומרית בעלי אופי "כנעני", ובהמשך הקשרים הכלכליים עם האימפריה המצרית. הרצאה זו תתמקד במכלול כלי החרס והממצא הקטן שנחשפו בבניין המגורים שבראש התל. מכלול כלי החרס כולל יותר ממאה כלי חרס שלמים שהשתמרו מתחת לעיי החורבות, ממצאים ששימשו בסיס לבחינה כרונולוגית, פונקציונלית ומרחבית. מלבד זאת, התגלו בחפירות חמש חרפושות ושמונה קמעות, העשויים בסגנון מצרי. ממצאים אלו, כפי שיפורט במהלך ההרצאה, מהווים עדות משמעותית ביותר לקשרים הפוליטיים והכלכליים בין עזקה והאימפריה המצרית בשלהי תקופת הברונזה המאוחרת.

מים חיים: מתקני מים לצריכה ראוותנית במבני הפאר של התקופה

הרומית בארץ-ישראל

נוי שמש

בישראל של שנות האלפיים, יכולים רק בעלי האמצעים להרשות לעצמם להתקין בריכות שחיי פרטיות, בריכות דגי נוי ומזרקות בבתיהם. דומה שגם בארץ-ישראל של התקופה הרומית, יועדה הפריבילגיה הזו רק לעשירים ביותר, לחוד החנית של האליטה. מתקני מים ששימשו לראווה ולהנאה, נתגלו לראשונה בארמונות החשמונאים, אך הפכו לנוכחים ומרכזיים החל מימיו של המלך הורדוס. בריכות ומזרקות נתגלו במספר ארמונות ובתי-אחוזה, שתוארכו למן תקופת שלטונו של הורדוס ועד המאה הג' לסה"נ. יחד עם זאת, מתקנים אלה זכו לרוב להתייחסות חטופה בלבד, שאינה מאפשרת להתחקות אחר מלוא תפארתם ולעמוד על הסיבות להתקנתם ולדרך השימוש בהם.

הקמת מתקני מים במרחב הפרטי חייבה הובלת כמויות אדירות של מים והצריכה כסף ומשאבים רבים (כוח עבודה, חומרי בנייה וכדומה). במוקד הרצאתי תעמוד השאלה, מה הוביל את בעלי הארמונות והאחוזות לצריכה ראוותנית (אקססיבית), שיש בה "בזבז" משאבים כה רב? האם

היה כל ייעודם של מתקנים אלה הסבת הנאה לבעליהם? האם נועדו ליצור רושם על אורחיו של בעל הבית? כיצד השפיעו על חמשת חושיו של המתבונן/המשתמש בהם? ומי הם אותם האנשים, שיכלו להרשות לעצמם להשקיע משאבים כה רבים להקמת מתקנים אלה? בהרצאה אבחן מספר מקרי מבחן מארמונותיו של הורדוס, מחורבת אל-מורק ("ארמון חלקיה") ומבתי-האחוזה והווילות שבאמציה, פצאליס, תל גודד, חורבת עלק, ערקאן אל-חילה ועין יעל.

הלוגיסטיקה של הצבא העות'מאני בארץ ישראל בראי הממצא החומרי

אסף פרץ

עם הצטרפות האימפריה העות'מאנית למעצמות המרכז, בחודש אוקטובר 1914, הפכה ארץ ישראל לחלק מהחזית המזרח תיכונית במלחמת העולם הראשונה. עם זאת, רק בחודש מרץ 1917 הגיע הצבא הבריטי לפאתי ארץ ישראל ונבלם בקרב עזה הראשון והשני. עם הבקעת המערך העות'מאני באזור באר שבע בסוף חודש אוקטובר 1917 התפשטה המלחמה לשאר חלקי הארץ. בחינת הממצאים, שנחפרו ונאספו בסקרים או נמצאו בפיקוחים מאזור באר שבע, כסייפה, קאלוניה, חרי' עדאסה, יפו ובעיקר נבי סמואל, מאירה באור חדש את מורכבות הלוגיסטיקה של הצבא העות'מאני ובעלי בריתו, בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה.

מושב מליאה לציון 100 שנה ליוסף אבירם :

המדבר כאתגר

יחסי מזרע ושימון בדרום הלבנט: בין מדבריות מקומיים והמרחב

המדברי הרציף

אורי דוידוביץ'

אחת הפריזמות המרכזיות דרכה נדונים חבלים מדבריים, במחקרים ארכאולוגיים כמו גם במחקר האנתרופולוגי וההיסטורי, היא מערכת היחסים בין חברות אוטוכטוניות שהתפתחו במדבריות, על פי רוב חברות נוודים-רועים (pastoral nomads) ברמות התמחות וניידות שונות, ובין חברות יושבות קבע חקלאיות בארץ הנושבת. תיאור יחסי הגומלין בין חברות 'המזרע והשימון' ('The desert and the sown') במזרח הקרוב סובב בדרך כלל סביב שני קטבים מנוגדים: בקוטב האחד מצויה הגישה ה'מסורתית', הנשענת במידה רבה על התפיסה הרומנטית והאידיאלית של הבדווים כפי שהתפתחה בעת החדשה, המתארת יחסים אלו כמאבק מתמיד, בו חברות המזרע מתגוננות ללא הרף מפני נסיונות חדירה של נוודים לתוככי הארץ הנושבת, שבמידה ויצליחו יישאו עמם תהליכי 'מידבור' הרסניים; ואילו בקוטב האחר, הנשען על המחקר האנתרופולוגי המודרני של חברות נוודיות, הנוודים-הרועים נתפסים כתלויים במידה רבה ביושבי הקבע, וביניהם מפותחת מערכת כלכלית ענפה של קשרי גומלין. המחקר הארכאולוגי של המרחב המדברי הרציף שמדרום וממזרח לארץ הנושבת בלבנט (מרחב סיני-נגב-ערבה-דרום ומזרח ירדן) הדגיש בעשורים האחרונים את המתווה המורכב של יחסי המזרע והשימון, ובחן את פעילות

החברות המדבריות לאורה. בהרצאה הנוכחית ברצוני לעמוד על ההבדלים המהותיים המתקיימים בהקשר זה בין המרחב המדברי הרציף ובין מדבריות מקומיים סמוכים לארץ הנושבת בדרום הלבנט, ומדבר יהודה בראשם, לאורך הרצף הפרהיסטורי המאוחר וההיסטורי הקדום. דגמי פעילות ארכאולוגיים במדבריות המקומיים מעידים על מעורבות ישירה של חברות המזרע במרחב המדברי, ולא על קשרי גומלין עם חברות מקומיות. דגמים אלו מצביעים על היות המדבריות המקומיים חלק ממה שנתפס כתחום המחיה הטבעי של אנשי הארץ הנושבת, תפיסה שלא הייתה מנת חלקו של המרחב המדברי הרציף בתקופות הקדומות. במדבריות המקומיים פעילות חברות נוודים-רועים ממקור מדברי הייתה מוגבלת, והתקיימה בעיקר בתקופות של נסיגה יישובית בחבלי המזרע.

הר הנגב בתקופת הברזל: מקרו-ארכאולוגיה, מיקרו-ארכאולוגיה

ושיקולים היסטוריים

ישראל פינקלשטיין

מחקר הר הנגב בתקופת הברזל, שנעשה על ידי קבוצה גדולה של חוקרים מדיסציפלינות שונות, מהווה דוגמה נאה לחשיבות שילוב המקרו והמיקרו-ארכאולוגיה עם נתונים היסטוריים בשחזור העבר. ההרצאה תעסוק בתוצאות מחקרי גיאו-ארכאולוגיה, תארוך בשיטת פחמן 14, פטרואגרפיה, מטלורגיה, שארים מולקולאריים ואקלים קדום, ותשלב אותם עם תוצאות העבודות שנעשו בשנים האחרונות באתרי הפקת הנחושת בערבה. כל אלה ירתמו לשחזור ההיסטוריה של חבלי הדרום במאות ה' והט' לפסה"נ.

הנגב במעבר הביזנטי – מוסלמי כמעבדה ארכאולוגית: בין חיי יום יום

לתהליכים היסטוריים

גדעון אבני

המחקר המדעי של הנגב מציין בשנים אלו 150 שנה מאז נכתבו התיאורים המפורטים הראשונים של ערי הנגב והמערכות החקלאיות שסביבן, במסעם של פאלמר ודרייק שסיירו בהר הנגב בשנת 1870. מאז ועד היום נערכו בנגב מסעות מחקר רבים, חפירות ביישובים המכונסים הגדולים ומחקרים בשדות החקלאות הקדומה.

העשור האחרון מציין גישה חדשה במחקרי הנגב – מעבר מחפירות ביישובים הגדולים למחקרים נקודתיים המאתגרים שאלות מחקר שקושרות בין חיי היום יום של תושבי האזור בשלהי העת העתיקה לבין התהליכים ההיסטוריים והישוביים. מחקרים אלו התמקדו בהבנה מחודשת של מנגנוני החקלאות הקדומה ובתיארוכם, באיסוף נתונים על בסיס הקיום של יישובי התקופה הביזנטית והמוסלמית הקדומה, ביחסים בין יישובי הקבע לאתרי הנוודים, ולאחרונה במחקר רב תחומי רחב יריעה העוסק בתהליכי השינוי ביישובי הנגב מזווית ביו-ארכאולוגית.

העבודות הללו יוצרות תשתית לבחינה מקיפה של תהליכי ההמשכיות והשינוי ביישובי הנגב. שילוב המחקר הארכאולוגי החדשני עם תוצאות הסקרים האזוריים והחפירות שנערכו בעבר ביישובי הנגב, ועם העדויות ההיסטוריות והטקסטואליות העולות מארכיוני התעודות של נצנה

ופטרה, מצביע על רבגוניות אזורית גדולה. הממצא הארכאולוגי מראה שתהליכי השינוי הם במשך הזמן הארוך, ואלו מושפעים באופן חלקי בלבד מהאירועים ההיסטוריים הדרמטיים שפקדו את אזורינו במאה הז' לסה"נ.

תמונה דומה הולכת ומתגבשת בשנים האחרונות ממחקרים באזורי ספר אחרים של המזרח התיכון ואגן הים התיכון, שמציגים באור חדש את התמונה היישובית ואת התהליכים ההיסטוריים במעבר הביזנטי – מוסלמי.

בחזרה לרוחייבה" – לזכרו של פרופ' יורם צפריר ז"ל

עוזי דהרי ועפר שיאון

בשנות השמונים חפר ברוחייבה (רחובות שבנגב) פרופ' יורם צפריר ובכמה עונות השתתף בניהול החפירה פרופ' קנט הולם. החפירה התמקדה בכנסייה הצפונית, בכנסייה המרכזית, בחאן שבמרכז העיר, ובכמה בתי מגורים בצדו הדרומי של האתר. כן נחפרו כשמונים קברים בבית הקברות שמצפון לאתר.

בחפירה לא נחשפה אדריכלות מהתקופה הנבטית, וכמעט שלא נתגלו ממצאים המעידים על קיום העיר בתקופה המוסלמית הקדומה. אולם בסקרים בעיר ובסביבתה נתגלו שברי קרמיקה נבטית רבים, מכאן שראשיתו של היישוב, ככל הנראה כיישוב קטן בתקופה הרומית. הוא הגיע לשיא גודלו בתקופה הביזאנטית וניטש במהלך העשורים הראשונים של התקופה המוסלמית הקדומה. חפירת הקברים בידי פרופ' ישראל הרשקוביץ הוכיחה שתושבי העיר היו מקומיים במוצאם ולא הגיעו מאזורים צפוניים יותר.

החלטנו לחזור לרוחייבה על-מנת לחקור את מקורות המים ואת השטחים החקלאיים של העיר. זאת על-מנת לנסות וליצור מודל קיום כלכלי לעיר שישמש כמודל להתיישבות של כל ערי מרכז הנגב. לצורך זה ערכנו מיפוי פוטוגרמטרי מדויק ומפורט לעיר ולעורף החקלאי שלה. מהמיפוי שנעשה ברזולוציה גבוהה מאד ערכנו מיפוי עירוני מדויק ככל הניתן. לראשונה הכנו תכנית עירונית מפורטת, הכוללת את כל מבני המגורים, מערך הרחובות, השטחים הציבוריים ובורות המים. שטחה של העיר, הבנויה בצפיפות רבה, הוא 109 דונמים. כמחצית מבתיה היו בני שתי קומות. ואנו מעריכים את אוכלוסייתה בכ- 3800 עד 4000 תושבים.

חקרנו את כל מעגלי אגירת המים של העיר: בורות המים הביתיים; בורות המים שמחוץ לעיר; מאגרי המים הפתוחים ואת הבאר שעומקה 63 מ', יש לנו מסקנות בהתייחס לכמויות המים שנאגרו בעיר וממוצע כמות המים לנפש.

כמו כן מדדנו את מכלול השטחים החקלאיים שעובדו באינטנסיביות ששטחם הכולל כ- 2500 דונמים, ואנו מציעים כמה מודלים לגידולים החקלאיים ולתפוקה הקלורית שלהם, ומגיעים למסקנה שגם אם רוחייבה הייתה יחידה אוטרקית אוטונומית היא יכולה הייתה לספק את תצרוכת המזון של כל אוכלוסייתה. זאת בהנחה שכמות המשקעים הממוצעת השנתית לא הייתה נמוכה מזו הקיימת היום, קרי – כ-100 עד 110 מ"מ בשנה.

נתונים אלה כולם ישמשו אותנו בהצגת הסיבות שלהבנתנו עמדו מאחורי נטישת ערי הנגב בראשית התקופה המוסלמית הקדומה.